

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 59 – 2025 – ČÍSLO 4

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- KAČALA, Ján: O čom vypovedajú
syntagmy v slovenčine 193
HUNTATA, Tomáš: Slovnodruhový
prechod ako jazykový fenomén: ter-
minologické a klasifikačné nuansy
(na príklade lexikalizovaných prefi-
xoidov)..... 204

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Čo prezradí zrezaný strom (2. časť)
E. Dvornická..... 220

ROZLIČNOSTI

- Zazimovať – odzimovať. S. Duchko-
vá..... 233

SPRÁVY A POSUDKY

- Magdaléne Petrufovej – lexikografke
par excellence. N. Janočková..... 236
Sto rokov od narodenia Jozefa R. Niž-
nanského (* 1925 – † 1996). M. Sma-
tana..... 239

SPYTOVALI STE SA

- Urban golf a adventure golf. K. Piat-
ková..... 247

Z WEBOVEJ PORADNE

- Cudzie geografické názvy..... 250
Bachledova dolina 250
Historický názov akadémie..... 250

Používanie slova <i>rande</i>	251
Skloňovanie cudzích ženských mien ...	251
<i>Rubikova kocka</i>	252
Výslovnosť cudzích názvov značiek aut	252
<i>Rudohorie</i>	252
Rod skratky	252
<i>Uhorský rok</i>	253
Skloňovanie názvov miest	253
Prídavné mená <i>baltický</i> a <i>baltský</i>	253
Obyvateľ Rakúsko-Uhorska	254
<i>Berlínsky múr</i>	254
Názvy orgánov školy	254
<i>Richelieu</i>	255
<i>Scudzenie a odcudzenie</i>	255
PRIPOMÍNAME SI	256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 59, 2025, č. 4 (28. 8. 2025). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sýbyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2025

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

O čom vypovedajú syntagmy v slovenčine

JÁN KAČALA

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstract: This study focuses on the syntactic analysis of a semantically related (synonymous) set of syntagms derived through word-formation processes from the basic two-member syntactic structure with a finite verb predicate in the active voice. The analysis explores the range of derived sentence structures in relation to the derivational potential of predicative verbs, reflecting the diversity of sentence types determined by the base verb forms and their intentional (valency) potential. The greatest richness and variation of derived syntagms are found in verbs of the subject-object intentional type, with this richness and variation gradually diminishing in proportion to the decreasing number of substantive lexical elements presupposed by the intentional (valency) potential of the predicate verb within its valency field.

Keywords: syntagm, syntactic diversity of Slovak sentence structures, predicative verb, two-member sentence structure, one-member sentence structure, verb valency types

1. Syntagma (po slovensky sklad) alebo syntagmatická konštrukcia je v súčasnom syntaktickom učení, vychádzajúcom z uznávania závislostné-

ho vzťahu pri výstavbe vyšších syntaktických jednotiek, než je vetný člen, jeden z najpoužívanějších pojmov a termínov. Označujeme ním spojenie najmenších syntaktických jednotiek, vetných členov, do vyššieho syntaktického celku vybudovaného na základe syntaktického vzťahu vyjadreného zodpovedajúcimi spôsobmi a prostriedkami. Hneď na začiatku našej state konštatujeme veľkú možnosť variabilnosti syntagmatického usporiadania prvkov základného spojenia v syntaktickom systéme slovenského jazyka, pričom máme na mysli derivované (odvodené) spojenia vychádzajúce z rovnakých alebo významovo príbuzných lexikálnych jednotiek a založené na syntakticko-deriváčnych danostiach predikátu ako základného vetného člena dvojčlennej syntaktickej štruktúry. Pri sledovaní syntagmatického usporiadania derivovaných syntaktických štruktúr a ich variabilnosti vychádzame tak z určitého slovesného tvaru vo funkcii predikátu dvojčlennej vety s aktívnou gramatickou a sémantickou perspektívou, keďže táto perspektíva je vybudovaná na aktívnom (činnom) slovesnom tvare. Práve takéto vety vybudované na určitom slovesnom tvare v podobe činného slovesného rodu sú totiž pre vyjadrovanie sa v našom jazyku najprirodzenejšie. Sloveso vo všeobecnosti sa vyznačuje bohatým súborom rozmanito vybudovaných tvarov, podmienených predovšetkým flektívnym tvaroslovným systémom slovenského jazyka, a s týmto systémom sú bezprostredne spojené aj derivačné možnosti slovesa, tak ako sa prejavujú predovšetkým v rozmanitosti stavby základných syntagmatických, ako aj zložitejších syntaktických konštrukcií, vetných a súvetných. Súbor takýchto konštrukcií ukazujú povedzme príklady spojené so súborom určitých a neurčitých tvarov slovesa *vysádzať*:

(1) Lesní robotníci **vysádzajú** na úbočí neďalekého vrchu tisícky mladých stromčekov.

(2) Na úbočí neďalekého vrchu **sú** zo strany lesných robotníkov **vysádzané** tisícky mladých stromčekov.

(3) Na úbočí neďalekého vrchu **sa** zo strany lesných robotníkov **vysádzali** tisícky mladých stromčekov.

(4) **Vysádzanie** tisícok mladých stromčekov na úbočí neďalekého vrchu lesnými robotníkmi.

(4a) **Výsadba** tisícok mladých stromčekov na úbočí neďalekého vrchu lesnými robotníkmi.

(5) Tisícky mladých stromčekov **vysádzaných** lesnými robotníkmi na úbočí neďalekého vrchu.

(6) Lesní robotníci **vysádzajúci** na úbočí neďalekého vrchu tisícky mladých stromčekov.

(7) /Úloha/ **vysádzať** lesnými robotníkmi tisícky mladých stromčekov na úbočí neďalekého vrchu.

S uvedenými určitými alebo neurčitými slovesnými tvarmi v derivačnom základe konštrukcií sú bezprostredne zviazané rozmanité typy konštrukcií podľa výstavby predikačného jadra z hľadiska jeho členitosti: sú tu zastúpené dvočlenné vetné konštrukcie s aktívnou aj neaktívnou (pasívnou) stavbou predikátu (vety 1, 2, 3), jednočlenné vetné konštrukcie vybudované na neurčitých slovesných tvaroch s platnosťou substantíva a základného slovesného tvaru (4, 7), ako aj jednočlenné vetné konštrukcie rozvité polopredikatívnou stavbou, vybudovanou tiež na neurčitých slovesných tvaroch, ale patriacich medzi menné adjektíválne (t. j. prídavnomenné) slovesné tvary (5, 6). Slovesnému podstatnému menu *vysádzanie* konkuruje synonymný menný derivát *výsadba* s dejovým významom. – V ďalšom výklade sa krátko vraciame k histórii a podstate základnej témy našej state – k syntagme.

2. Z hľadiska slovenskej jazykovedy pripomeňme, že téma syntagmiem a syntagmatického učenia sa v našej syntaktickej náuke vžila až v čase, keď sa profesionálni slovenskí jazykovedci začali vedecky zaoberať slovenskou syntaxou sústavne. Prvý ju vo svojich univerzitných prednáškach, rozmnožených z rukopisu a zverejnených na konci 40. rokov 20. storočia, predstavil Eugen Pauliny (pozri Pauliny, 1946/47, s. 103 n.). V II. časti týchto publikovaných prednášok s názvom *Systém slovenského spisovného jazyka* má na uvedenej strane osobitnú kapitolu s názvom *Syntagmy* a s definíciou: „Jazykové vyjadrenie spojenia dvoch vecnovzťahových myšlienkových obsahov sa nazýva syntagma.“ Ako príklady uvádza: *dobrý človek, služba Bohu, pekne spievať, otec a syn, nosiť vodu, strom je zelený* a uzatvára, že sa rozoznávajú tri druhy syntagmiem – determinatívne, vetné a zlučovacie –, a na nasledujúcich stranách podáva ich rozbor a dokladá príkladmi. Osobitnú pozornosť venuje tvoreniu syntagmiem (c. d., s. 117 n.) a v závere určuje pre výskum gramatického systému slovenského jazyka úlohu „zistiť“, ako sa gramatické kategórie jednotlivých častí reči využívajú pri tvorení

syntagiem, slovom treba zistiť fungovanie tohto gramatického inventára. – To je skúmanie syntagmatických schém“ (Pauliny, c. d., s. 119). Eugen Pauliny sa syntagmatickej teórii dôsledne pridŕžoval aj vo svojej záverečnej *Slovenskej gramatike* z roku 1981, ktorú možno pokladať za jeho vrcholné syntetické dielo o gramatickom systéme slovenského jazyka. Možno povedať, že celý záverečný oddiel knihy s názvom *Syntax* je založený na syntagme a syntagmatike. Hneď v úvodnom odseku píše: „Základnú dôležitosť pre štruktúru gramaticky formovaných, ale aj pre typy syntagmaticky neformovaných explicitných podôb myslenej výpovede majú schémy predikatívnych syntagiem... Preto sa výklad o syntaxi musí nevyhnutne opierať ako o svoju kostru o schémy predikatívnych syntagiem.“ (Pauliny, 1981, s. 250) Za týmto úvodom nasleduje podrobný originálny výklad o typoch predikatívnych syntagiem a o vetných typoch vrátane základných vetných členov a spôsobov a prostriedkov ich vyjadrenia na tvaroslovnej aj lexikálnej úrovni jazykového systému.

Na konci 50. rokov 20. storočia zvýraznil vetné a súvetné syntagmatické učenie Jozef Ružička. Stalo sa tak najmä v jeho východiskovom referáte s názvom *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, prednesenom na vedeckej konferencii vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied roku 1958, konanej v rámci prípravy vedeckej gramatiky spisovnej slovenčiny (pozri Ružička, 1959). Syntagme a syntagmatike sa na pozadí dôkladného poznania širokej zahraničnej aj domácej odbornej literatúry podrobne venoval hneď v II. časti svojej štúdie s názvom *Zo syntagmatiky* (s. 12 – 20). Súhrnne možno povedať, že od začiatku 60. rokov sa syntagmatická tematika stala integrálnou súčasťou všetkých vážnych syntaktických prác venovaných spisovnej slovenčine. V rámci výskumu syntagmatickej problematiky sme osobitnú pozornosť venovali otázke syntagmatického slovosledu v samostatnej monografii (pozri Kačala, 2013). V istom zmysle to bola odpoveď na uvedení Paulinyho úlohu, t. j. na „skúmanie syntagmatických schém“.

3. Už sme naznačili, že syntagma má povahu bilaterálnej, t. j. dvojstránkovej jednotky, to značí, že do stavby takéhoto základného syntaktického spojenia vstupuje ako obsahová zložka syntaktický vzťah realizovaný zodpovedajúcimi jazykovými spôsobmi a prostriedkami. Tento vzťah má

schopnosť uplatňovať sa pri výstavbe syntagmatických štruktúr medzi plno-významovými lexikálnymi jednotkami zastávajúcimi úlohu vetného člena. Podľa tohto vymedzenia syntagma je bilaterálna, dvojstránková jazyková jednotka, majúca svoju obsahovú (významovú) a formálnu (výrazovú) stránku, pričom tieto dve stránky sú vzájomne podmienené a pevne zviazané. Za obsahovú stránku syntagmy pokladáme teda syntaktický vzťah, kým formálnu stránku syntagmy utvárajú naznačené spôsoby a prostriedky na vyjadrenie syntaktického vzťahu; medzi ne patria predovšetkým vlastné syntaktické spôsoby a prostriedky, to značí zhoda (kongruencia), väzba (rekcia) a primkynanie (adjunkcia), ďalej slovosled a vetosled, ktorý môže byť pevný, zvyčajný alebo voľný, ďalej morfológické spôsoby a prostriedky, čiže pádová a časovacia sústava, a napokon lexikálne spôsoby a prostriedky na realizáciu syntaktického vzťahu, t. j. spojky a predložky. Viaceré uvedené spôsoby a prostriedky sa pri vyjadrovaní syntaktického vzťahu kumulujú alebo združujú, a tak pri realizácii syntaktického vzťahu spolupôsobí napríklad väzba, pevný slovosled a lexikálny spôsob a prostriedok na vyjadrovanie vzťahu, tak ako je to v syntagme *úcta k ľuďom*, alebo zhoda a pevný slovosled, tak ako to vidíme v syntagme *robotník údržbár* alebo v botanickom názve *borovica limbová* a podobne.

Syntagma ako základná syntaktická konštrukcia má pri výstavbe vyšších syntaktických jednotiek, než je vetný člen, takú závažnosť, že v rámci syntaktického opisu a výkladu v našej koncepcii hovoríme o **syntagmatickom princípe** ako o jednom zo základných syntaktických princípov, na ktorých je vybudovaný syntaktický systém jazyka. Syntagmatický princíp je úzko zviazaný so **závislostným princípom**, ktorý vychádza z poznania, že najmenšie syntaktické jednotky sú do syntagmy spojené **vzťahom závislosti** alebo jeho náprotivkom, t. j. **vzťahom nezávislosti**. Syntagmatický princíp nás vedie k poznaniu, že syntagmatickú výstavbu uznávame nie iba na úrovni základnej a najmenej syntaktickým vzťahom podmienenej výstavbovej syntaktickej jednotky, t. j. syntagmatickej konštrukcie, ale aj na úrovni spájania plných vetných celkov do vyšších jednotiek, za ktoré pokladáme rozličné druhy súvetí. Inými slovami: aj podradňovacie alebo priradňovacie súvetia a zložené súvetia platia ako istý typ konštrukcie, založený na syntagmatickom princípe. Základné chápanie syntaktických princípov sme predstavili už v práci *Syntaktický systém jazyka* (pozri Kačala, 1998, s. 21 n.),

systematický výklad týchto princípov podávame v našej syntetickej *Skladbe slovenského jazyka* (Kačala, 2025, s. 73 n.).

4. Podľa vzájomných syntaktických vzťahov medzi jednotlivými súčasťami syntagmy, ako aj podľa spôsobu výrazovej realizácie týchto súčastí rozlišujeme predovšetkým rozmanité syntaktické typy syntagiem, vybudované na slovesnom prvku takejto syntagmy s jeho rozličnou intenciou slovesného deja, na prvom mieste podľa toho, či v syntagme ide o určitý alebo o neurčitý slovesný tvar, a ďalej podľa toho, či dané syntagmatické spojenie má platnosť vetnej konštrukcie alebo netvetnej konštrukcie. S veľkou tvarovou variabilitnosťou slovesa v danej konštrukcii úzko súvisí aj jeho bohatá derivačná schopnosť a možnosť utvárať z daného východiskového konštrukčného zloženia rozličné ďalšie výrazové podoby takejto konštrukcie založené na derivačných a tvarových potenciách východiskového predikátového slovesa a ostatných prvkov konštrukcie, pričom tieto derivované (odvodené) konštrukcie majú synonymický vzťah s východiskovou konštrukciou. A práve takéto derivačne rozmanité podoby synonymicky zviazaných konštrukčných podôb nám prinášajú rozličné informácie o skladobnej podobe danej konštrukcie, pričom tieto informácie svedčia aj o **významovo-výrazovej bohatosti syntagmatických možností** pri jednotlivých typoch derivovaných konštrukčných podôb vo vzťahu k danej východiskovej podobe. S rozmanitosťou v syntaktickej a syntagmatickej výstavbe rozličných syntaktických štruktúr úzko súvisí aj **slovosledová pestrosť derivovaných konštrukcií** v porovnaní s východiskovou konštrukciou vychádzajúcou z určitého slovesného tvaru daného činným slovesným rodom; tento rod podmieňuje danú aktívnu gramatickú aj sémantickú perspektívu vety (o gramatickej a sémantickej perspektíve vety pozri bližšie v práci Kačala, 2025, s. 477 n., 653 n.).

5. Pri hľadaní odpovede na otázku zahrnutú v názve našej state vychádzame z konkrétnych rozdielnych vetných konštrukcií, tak ako sú podmienené predovšetkým výberom slovesa ako základného významovo-výrazového nosného prvku vychodiaceho z jeho intenčných vlastností, ktoré určujú aj príslušnosť daného slovesa do istého konkrétneho intenčného typu. V našej koncepcii konštantne rozoznávame štyri intenčné typy slovies, vymedzené

na základe prítomnosti alebo neprítomnosti slovesných významových komponentov *subjektovosť* – *nesubjektovosť* a *objektovosť* – *neobjektovosť* *dynamického príznaku* pomenovaného daným slovesným lexikálnym znakom. V súhlase s názvami týchto významových komponentov konštituuje aj názvy jednotlivých intenčných typov (bližšie o intenčných typoch pozri už v našich prácach Kačala, 1971, s. 76 n.; 1989, s. 29 n.); ide o tieto intenčné typy:

1. subjektovo-objektový typ v schéme: $\leftarrow V \rightarrow$: *Rodičia **vychovávajú** deti.*
2. subjektový typ $\leftarrow V$: *Slnko **zapadá**.*
3. objektový (bezsubjektový) typ $V \rightarrow$: ***Smädí** ma.*
4. bezsubstanciálny typ V : ***Sneží**.*

Keď uvedené východiskové vetné konštrukcie, prípadne rozvetvené o ďalšie prvky, tak ako ich pripúšťa centrálny slovesný prvok, podrobíme zodpovedajúcim transformačným postupom, založeným na tvaroslovnej variácii slovesného konštrukčného prvku, ako aj na slovotvorných možnostiach zahrnutých v použitých slovných prvkoch, pri jednotlivých intenčných typoch sa stretneme s takýmito možnými variantmi:

- (8) Rodiča **vychovávajú** deti (svojím) príkladom.
- (9) Deti **sa** zo strany rodičov **vychovávajú** príkladom.
- (10) Deti **sú** zo strany rodičov **vychovávané** príkladom.
- (11) Rodičovským príkladom **vychovávané** deti.
- (12) Deti **vychovávané** rodičovským príkladom.
- (13) **Vychovávanie** detí zo strany rodičov príkladom.
- (13a) **Výchova** detí zo strany rodičov príkladom.
- (14) Rodičovský príklad **pri vychovávaní** detí.
- (14a) Rodičovský príklad **pri výchove** detí.
- (15) Rodičia **vychovávajúci** deti príkladom.
- (16) Deti **vychovávané** rodičmi prostredníctvom príkladu.
- (17) Príklad rodičov **pri vychovávaní** detí.
- (17a) Príklad rodičov **pri výchove** detí.

Ako vidno, transformačné možnosti, vychádzajúce predovšetkým zo základového aktívne sformovaného centrálného slovesného prvku, prinášajú uvedený zodpovedajúci počet výsledkov predovšetkým v podobe pasívne zostrojených **dvojčlenných viet**, založených takisto na určitých slovesných tvaroch umiestnených v pozícii slovesného predikátu dvojčlennej

vety. Pôvodná aktívna vetná konštrukcia tak nadobúda neaktívnu (pasívnu) zvratnú alebo opisnú stavbu, vychádzajúcu z vnútornej štruktúry kategórie slovesného rodu. Aktívnej alebo pasívnej stavbe vetnej štruktúry zodpovedá príslušná aktívna alebo neaktívna (pasívna) gramatická a sématická perspektíva vety. V porovnaní s týmito dvojčlennými vetnými štruktúrami sú bohatšie aj rozmanitejšie vybudované **jednočlenné vety** vychádzajúce z neurčitých slovesných tvarov a sekundárne aj z rozličných slovotvorných možností ďalších prítomných slovných prvkov. V rámci jednočlenných typov viet aj tu osobitne pripomíname jednočlenné vetné typy s polopredikatívnou stavbou založenou na mennej adjektíválnej podobe pretransformovaného centrálného slovesného tvaru (máme na mysli vety 12, 15, 16). Slovesnému podstatnému menu *vychovávanie* vo viacerých derivovaných formách prirodzene konkuruje menný synonymný derivát *výchova*.

Osobitne sa žiada pripomenúť aj isté normatívne obmedzenia v súbore možných syntaktických štruktúr: normatívne zábrany pri fungovaní jazyka v komunikatívnej a inej praxi totiž neumožňujú vo vetných štruktúrach uvedeného typu upotrebenie dvoch tvarov inštrumentálu v tej istej konštrukcii popri sebe v takých prípadoch, ako sú: **Deti sú rodičmi vychovávané príkladom.* – **Deti sa rodičmi vychovávajú príkladom.* – **Výchova detí rodičmi príkladom.* – **Rodičmi vychovávané deti príkladom.* – **Vychovávať deti rodičmi príkladom.* František Miko v monografii o gramatických kategóriách podstatných mien takúto nemožnosť výskytu dvoch inštrumentálových foriem v tej istej konštrukcii odôvodňuje významovou blízkosťou inštrumentálu pôvodcu a inštrumentálu nástroja, danou tým, že „inštrumentál s významom pôvodcu je odvodený od inštrumentálu nástroja“ (Miko, 1962, s. 220). Ako vidieť z našich príkladov, uvedená normatívna zábrana sa týka rovnako vetných štruktúr s dvojčlennou, ako aj s jednočlennou stavbou.

6. Príklady získané transformačnými postupmi pri slovesách 2. intenzného typu:

- (18) (Letné) slnko **zapadá** neskoro.
- (19) Neskoré **zapadanie** (letného) slnka.
- (19a) Neskorý **západ** (letného) slnka.
- (20) (Letné) slnko **zapadajúce** neskoro.

Ako vidno z príkladov, transformačné možnosti pri subjektovom type predikátového slovesa sú v porovnaní so subjektovo-objektovým slovesným typom podstatne obmedzenejšie. Pri slovesách tohto typu predovšetkým nejestvuje protiklad aktívnych a pasívnych tvarov podmienený gramatickou kategóriou slovesného rodu. Preto pri nich nie je živý ani tvar trpného prídavia. A obmedzené možnosti vychodia aj z toho, že pri slovesách tohto typu nie je prítomný významový komponent *objektovosť dynamického príznaku*. Okrem určitého slovesného tvaru, platného vo východiskovom dvojčlennom variante, sa v jednočlenných vetných konštrukciách uplatňujú dva neurčité slovesné tvary: činné prítomné prídavia a slovesné podstatné meno. Jestvovanie tvaru činného prítomného prídavia potvrdzuje, že východiskové sloveso patrí medzi osobné slovesá a že jeho určité tvary sa chápu ako aktívne. Slovesnému podstatnému menu konkuruje synonymný menný derivát *západ* obsiahnutý vo vete 19a. Ako pozoruhodnosť tu pripomínáme, že v tejto skupine nezaznamenávame derivovanú podobu so slovesným neurčitkom, keďže norma slovenského jazyka nepripúšťa syntagmatické spojenie neurčitku s pomenovaním subjektu jeho deja.

7. Slovesá tretieho intenčného typu sa vyznačujú prítomnosťou významového komponentu *objektovosť dynamického príznaku* a neprítomnosťou významového komponentu *subjektovosť dynamického príznaku*, a tak ich tvarová sústava nie je diferencovaná na základe kategórie slovesného rodu; jestvujúci imitačný (napodobňujúci) slovesný tvar, ktorý je zhodný s tvarom tretej osoby jednotného čísla stredného rodu osobných slovies, v zhode s Morfológiou slovenského jazyka (bližšie pozri na s. 433) pokladáme za nepasívny, čiže aktívny. Tvary činného ani trpného prídavia tak nie sú pri tomto intenčnom slovesnom type aktuálne.

8. Slovesá štvrtého intenčného typu nemajú ani významový komponent subjektivosti, ani komponent objektivosti a chudobná je pri nich aj sústava neurčitých tvarov, lebo ich niet s čím spájať: bežný je (najmä pri významovej skupine poveternostných javov) iba tvar slovesného podstatného mena typu *sneženie, hrmenie, mrholenie, kvapkanie, blýskanie sa* a podobne. Predponové neosobné slovesá s dokonavým vidom typu *zasnežiť, nasnežiť, zadaždiť sa, zaoblačiť sa, zatiahnuť sa, zamračiť sa, zaviať* a podobne via-

ceré majú tvar slovesného podstatného mena, napríklad *zasneženie*, *zadaždenie sa*, *zaoblačenie sa*, *zamračenje sa*, *zavíatie* a bežne majú tvar trpného prídavia, používaný v slovenčine v jednočlenných vetných štruktúrach typu *je zasnežené*; *bolo nasnežené*; *bude zadaždené*; *je zaoblačené*; *je zatiahnuté*; *bude zamračené*; *bolo zaviate* a podobne, vyslovujúcich stav vyplývajúci z uskutočneného deja. Tvary tohto typu sa bežne vyskytujú aj ako súčasť prísudkovej časti v paralelných dvojčlenných vetných štruktúrach, ako to ukazujú príklady *Cesta je zasnežená*; *Celý týždeň bol zadaždený*; *Svahy boli zaviate snehom*; *Ráno sme mali zaoblačené*; *Vrcholky hrebeňa boli zatiahnuté mračnami*; *Doliny boli zaviate snehom*. V dvojčlenných vetných štruktúrach sa už ukazuje väčšia variabilita pri obsadzovaní vetných pozícií v podmete aj v predmete.

9. V záverečnom zhrnutí odpovede na otázku naznačenú v názve našej state môžeme konštatovať najmä tieto zistenia:

1. Na prvom mieste treba nášmu spisovnému jazyku prisúdiť celkovú bohatú rozvrstvenosť syntagiem rozličného druhu podmienených rozmanitosťou sústavy slovesných tvarov a transformačnými postupmi aplikovanými vo východiskových syntaktických štruktúrach s určitými slovesnými tvarmi.

2. Výrazná je však podmienenosť uvedenej rozvrstvenosti intenčnými vlastnosťami určitého slovesného tvaru vyskytujúceho sa vo východiskovej syntaktickej štruktúre. V postupnosti uvedených intenčných typov slovies ukazuje sa tu zreteľné ubúdanie tejto syntagmatickej rozvrstvenosti ako priamoúmerné ubúdaniu slovných prvkov podmienených intenčnou hodnotou, prípadne intenciou slovesného deja vlastnou východiskovému slovesnému tvaru a vyskytujúcich sa (t. j. prvkov) v intenčnom poli daného slovesa, prípadne slovesného tvaru. Najbohatšia syntagmatická rozvrstvenosť je vlastná subjektovo-objektovému typu slovesa, nižšia je pri subjektovom intenčnom type slovesa, ešte nižšia pri objektovom (bezsubjektovom) type a najmenšia, takmer nulová, je pri bezsubstanciálnom intenčnom type slovesa.

3. Naš rozbor presvedčivo podopiera dávnu predstavu o tom, že sloveso je nepochybným centrálnym alebo aj základným členom (slovesnej) vety. Tento poznatok zo slovenských jazykovedcov vyznával už Ľudovít Štúr vo svojej *Nauke reči slovenskej* z roku 1846 tým, že určitému slovesu prisudzoval „výpoved'otvornú moc“ (pozri napríklad s. 80, 82, 85, 112, 113),

a vedecky presvedčivo ho preukázal Eugen Pauliny vo svojej „lexikálno-syntaktickej štúdií“ *Štruktúra slovenského slovesa* z roku 1943 (porovnaj napríklad s. 14, 16).

4. Syntagmatická rozvrstvenosť derivovaných syntaktických štruktúr sa prejavuje aj v tom, aký je pomer derivovaných intenčných štruktúr s rozčleneným, t. j. dvojčlenným syntaktickým jadrom a štruktúr s nerozčleneným, t. j. jednočlenným syntaktickým jadrom; štruktúry s jednočlenným jadrom prevládajú, keďže derivačné aj tvaroslovné potencie východiskového slovesného tvaru sú práve v tomto rozmere najväčšie.

5. Syntagmatická rozvrstvenosť derivovaných štruktúr tak bezprostredne súvisí s intenčným typom slovesa a s jeho celkovým intenčným potenciálom.

6. Intenčným typom a intenčným potenciálom východiskového slovesa je podmienené aj vzájomné slovosledové usporiadanie prvkov utvárajúcich jednotlivé derivované štruktúry, keďže každý jednotlivý slovný prvok sa vyznačuje vlastnou významovou štruktúrou a vlastnou spájatelnosťou s inými prvkami slovných zásoby.

LITERATÚRA

KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s.

KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 280 s.

KAČALA, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989. 252 s.

KAČALA, Ján: Syntagmatický slovosled v slovenčine. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2013. 220 s.

KAČALA, Ján: Skladba slovenského jazyka. Martin: Matica slovenská 2025. 875 s.

MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 256 s.

PAULINY, Eugen: Systém slovenského spisovného jazyka. II. časť. Rozmnožené ako rukopis. Bratislava: letný semester 1946/47, s. 93 – 149.

PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.

RUŽIČKA, Jozef: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 7 – 34.

RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Slovnodruhový prechod ako jazykový fenomén: terminologické a klasifikačné nuansy (na príklade lexikalizovaných prefixoidov)

TOMÁŠ HUNTATA

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The paper deals with the issue of word class conversion in Slovak, focusing on the terminological inconsistency surrounding its definition, the classification of conversion types, and specifically emphasizing one particular form – substantivization, including its elliptical variant known as elliptical univerbization. The study subsequently relates the phenomenon of word class conversion to the issue of lexicalized (i.e., semantically and morphologically autonomous) prefixoids, which may sometimes function as word-class homonyms (e.g., *mega* : in *megaakcia* [prefixoid] – *mega výhra* [adjective] – *mega ťažký tréning* [adverb]). In the final section, the paper outlines several orthographic, morphological, syntactic, and stylistic questions associated with the use of prefixoids in contemporary Slovak. The overall aim is to deepen the understanding of how lexical units undergo reinterpretation and to highlight the dynamic nature of vocabulary development in the Slovak language.

Keywords: word class conversion, substantivization, elliptical univerbization, prefixoids, lexicology, lexicography

Úvod

Slovná zásoba každého prirodzeného jazyka je dynamickým javom, ktorý sa neustále mení a vyvíja – lexikálne jednotky z rozličných dôvodov buď zastarávajú, presúvajú sa na perifériu jazyka¹, alebo sa používajú nové jed-

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantu VEGA č. 2/0027/25 Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-gramatický a korpusový výskum).

¹ Ako príklad uvádzame hovor. *zastaráv. aparát* vo význame *telefón*, *zastaráv. bližil'* vo význame *ubližovať*, *zastar. jazykospytný* – jazykovedný; podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka, A – G, 2006; H – L, 2011; ďalej SSSJ.

notky, neologizmy², či staršie jednotky v inom, novom význame³. V oboch prípadoch nadobúdajú lexikálne jednotky istú temporálnu príznakovosť – smerom do minulosti alebo do súčasnosti.

Obohacovanie lexiky prebieha rozličnými spôsobmi, medzi ktoré patrí preberanie slov z iných jazykov (externý prínos), tvorenie nových lexikálnych jednotiek z vlastných zdrojov (derivácia, kompozícia; multiverbizácia, redukcia – univerbizácia, abreviácia), prehodnocovanie už existujúcich jazykových jednotiek (slovnodruhovú prechody) a rozširovanie alebo zužovanie významu slov – polysémia a pod.

Pomocou prefixoidov typu *bio-*, *krypto-*, *multi-* sa tvoria kvázikompozitá, t. j. nepravé kompozitá, zložené z prefixoidu a koreňovej morfémy (*biocentrum*, *kryptoanalýza*, *multifunkčný*), pričom prefixoidy sa hodnotia ako pôvodne koreňové morfémy s derivačným významom. S koreňovými morfémy ich spája to, že majú konkrétnejší význam, s derivačnými morfémy to, že motivujú celé rady motivovaných slov (Morfematický slovník slovenčiny, 1999, s. 34; ďalej MSS).

V našom príspevku sa pozrieme na osamostatňovanie sa niektorých prefixoidov a ich prípadné slovnodruhovú prechody. Na úvod sa zameriame na rozmanitú terminológiu vzťahujúcu sa na problematiku slovnodruhovú prechodov, ďalej na najčastejšie typy slovnodruhovú prechodov v slovenčine a napokon sa pristavíme pri niektorých problémoch spojených s prefixoidmi cudzieho pôvodu a ich lexikalizáciou.

Terminologické aspekty pri slovnodruhovú prechodoch

Slovnodruhovú prechod je proces, pri ktorom jedna jazyková jednotka prechádza z jedného slovného druhu do druhého bez akýchkoľvek formálnych zmien, t. j. forma slova sa nemení, ale mení sa jej obsahová stránka na kategoriálnej úrovni. Ide o funkčnú zmenu, ktorá je podmienená kontextom

² Napr. *podcast* – spôsob distribúcie zvukovo podaných informácií cez internet aj ich obsah, ktorý si poslucháč môže vypočuť kedykoľvek buď priamo na internetovej stránke, alebo po stiahnutí do počítača, mobilu a pod.; Kálmánová, 2020; či *hoax* – klamlivá, zavádzajúca elektronicky (najmä e-mailovo) šírená správa, ktorá napriek svojej nezmyselnosti vyzýva na to, aby bola preposielaná ďalším používateľom systému, poplašná správa; Mislovičová, 2020.

³ Napríklad *mobilný (stánok)* vo význame „ktorý sa môže premiestňovať, prenášať z miesta na miesto; syn. prenosný“ – *mobilný (operátor)* vo význame „využívajúci na prenos dát bezdrôtovú sieť“; podľa SSSJ. M – N, 2015.

[vtedy ide skôr o elipsu: *na ulici bola skupina ľudí – dvaja zranení (ľudia) a jeden mŕtvy (človek)*], komunikačnou situáciou a subjektívnou percepciou hovoriaceho.

Podľa Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 29; ďalej MSJ) nie sú hranice medzi slovnými druhmi nepriepustné, t. j. jednotlivé slová či tvary môžu takto zmeniť svoju slovnodruhovú príslušnosť – lexikalizujú sa. Pri neflektívnych slovných druhoch sa nehovorí o slovnodruhovom prechode, ale o **rozmnížení funkcie, o viacfunkčnosti slova**. Pri substantivizácii adjektív typu *chorý* ide o **konverziu** – namiesto kategórie zhody pri substantivizácii adjektív nastúpili menné kategórie rodu, čísla a pádu. MSJ rozlišuje rozličné procesy slovnodruhového prechodu, resp. charakterizuje jednotlivé vzťahy jedného slovného druhu k druhému slovnému druhu. Proces prechodu adjektív, čísloviek, prídastí a pod. k substantívam sa nazýva **substantivizácia**, pričom substantivizácia sa tu vníma v širokom zmysle, lebo sa k nej radí aj transpozícia v slovotvornom zmysle slova, t. j. sufixálne odvodzovanie názvov deja, vlastností a stavov, napr. *oberačka, dnešok, staroba* (podľa nás táto derivačná transpozícia už nezodpovedá definícii slovnodruhového prechodu). Pri adjektívach sa hovorí o vzťahu adjektív k iným slovným druhom – substantívam [*to je mrcha* (substantívum) – *mrcha* deň (adjektívum)], slovesným prídastiam [*bol to chlapec vynikajúci medzi ostatnými* (slovesné prídastie) – *to je vynikajúci zákusok* (adjektívum)] či interjekciám [*hrá, kamene sa zosypali* (interjekcia) – *byť hrá do všetkého* (adjektívum)]. Pri numeráliách sa hovorí o vzťahu numerálií k substantívam (v súvislosti s deriváciou číslovkových substantív typu *desiatka*, ďalej so substantívami vyjadrujúcimi kvantum, napr. *zjesť tanier polievky*, a s tvorením substantívnych zlomkových čísloviek typu *pätina*), ďalej o vzťahu numerálií k príslovkám [*mať veľa času* (numerále) – *hovoríť veľa* (adverbium)], časticiam [*mať neúrekom povinností* (numerále) – *to je, neúrekom, krásne dieťa* (partikula)] a citoslovciam [*tisíc bodov* (numerále) – *tisíc hrmených!* (interjekcia)]. Pri zámenách sa uvádza prechod čísloviek k zámenám (*jeden, dva, tri – bol raz jeden človek*). Zo sloviess podliehajú prechodu hlavne neurčité slovesné tvary (prídastia, slovesné podstatné mená, prechodníky) alebo konkrétne tvary (porov. častice *hádam, hybaj*). Pri adverbiách sa konštatuje fungovanie iných slovných druhov v platnosti adverbií, napr. substantív [*Každé ráno začínam šálkou*

kávy. (substantívum) – *Kam ho ráno postaví, tam ho večer nájde.* (adverbium)], predložiek [*nainštalovať klimatizáciu vnútri domu* (prepozícia) – *zostať vnútri* (adverbium)]. Predložky sú spojené so zmeravením holých a predložkových pádov substantív (*pomocou, so zreteľom na*), s prepozicionalizáciou adverbii [*lístok platí do 30. júna vrátane* (adverbium) – *prišli všetci vrátane rodičov* (prepozícia)] a prechodníkov (*budeme pokračovať nehladiac na riziko*) a k opačnému prechodu dochádza z prepozícií ku konjunkciám [*vzhľadom na zvýšený počet prípadov chrípky riaditeľ vyhlásil chrípkové prázdniny* (prepozícia) – *vzhľadom na to, že stúpol počet chorých detí, riaditeľ vyhlásil chrípkové prázdniny* (konjunkcia)]. Častice sa obohacujú z prísloviiek [*fakticky potvrdené obvinenie* (adverbium) – *s tebou sa fakticky nedá hovoriť* (partikula)], predložiek [*zdvihnúť papier zo zeme* (prepozícia) – *mám zo desať eur* (partikula)], spojok [*keď sa vrátil, úlohu dokončil* (konjunkcia) – *ono, keď všetko je také krehké* (partikula)] alebo zmeravením substantívnych (*Slovom, bolo to výborné.*) či slovesných tvarov (*Hádam nezaspal?*). Pri interjekciách sa hovorí nie o dotyku s iným slovným druhom, ale o dotyku s emocionálnou oblasťou jazyka pomocou rozličných tvarov, ktoré ju vyjadrujú, napr. imperatív, vokatív – *pozor!, hanba!*

M. Dokulil (1982) rozlišuje medzi pojmami **slovnodruhový prevod** (sem radí deriváciu ako zámerný slovotvorný proces) a **slovnodruhový prechod** (ako spontánny proces prehodnocovania východiskového slova, tvaru alebo výrazu). Výsledkom slovnodruhového prechodu nie je derivovaná jednotka, ale také lexéma, ktorá prešla takými syntaktickými alebo lexikálnymi procesmi, ktoré vedú k vzniku nového slova iného slovného druhu, často s novými morfológickými charakteristikami. Tieto procesy zahŕňajú napr. **substantivizáciu, adjektivizáciu, pronominalizáciu, numeralizáciu, verbalizáciu, adverbializáciu, prepozicionalizáciu, konjunkcionalizáciu** či **interjekcionalizáciu**. Spomenuté termíny sa niekedy používajú mechanicky na označenie len výsledného slovného druhu (napr. substantivizácia ako vznik substantíva), bez ohľadu na samotný proces jeho vzniku. Napríklad k substantivizácii sa radia aj prípady utvorené derivačne – sufixáciou – *slepý* → *slepec*, *modrý* → *modrina*, desufixáciou, napr. české *nemravný* → *nemrava*, či transflexiou typu *blbý* → *blb* (termín transflexia je v slovenskom prostredí novší, porov. J. Furdík, 2004), príp. prípady použitia

výrazu iba vo funkcii syntaktického substantíva – subjektu alebo objektu (*každé prečo má svoje preto*). M. Dokulil tiež používa termín **konverzia**, odkazujúc na konverziu v angličtine, napr. *water* → (*to*) *water*.

V angličtine sa na pomenovanie slovnodruhového prechodu používa termín *conversion* (konverzia), ktorý sa vyskytuje aj v slovenskej lingvistike. V našej lingvistike sa termín **konverzia** používa v niekoľkých významoch (porov. aj Encyklopédiu jazykovedy, 1993, s. 247):

(1) spôsob tvorenia slov, keď sa slovo prevedie do iného slovného druhu a do inej paradigmatickej sústavy bez slovotvorných afixov, napr. *okolo* – prepozícia, adverbium, partikula; *prirodzene* – adverbium, partikula ap.; v angličtine je konverzia široko zastúpená, pričom najčastejšie sa vyskytuje proces desubstantívnej, resp. deadjektívnej verbalizácie, napr. *father* (substantívum) → *to father* (verbum) alebo *clean* (adjektívum) → *to clean* (verbum) a pod.; práve tento význam sa zhoduje s naším chápaním slovnodruhového prechodu;

(2) slovotvorný postup využívajúci súbor gramatických morfém, v rámci ktorého úlohu slovotvorného formantu plní gramatická morféma ako celok, napr. *hr-at'* → *hr-a*, *viator-0* → *vetr-it'*, *pekn-ý* → *pekn-e*; niektorí autori navrhujú zameniť termín konverzia v tomto význame termínom transflexia (Dokulil, 1982, s. 262; Furdík, 2004, s. 68);

(3) vzťah medzi dvoma vetami, resp. výrazmi, ktoré opisujú tú istú situáciu, ale ktoré do „prominentnej“ (najčastejšie predmetovej) pozície vysúvajú vždy iného účastníka, napr. *Peter predal Karolovi auto*. – *Karol kúpil od Petra auto*. Podľa J. Dolníka (1985, s. 258) „tú istú situáciu možno označiť tak z hľadiska účastníka (situácie) X, ako aj z hľadiska účastníka Y. Pritom nie je rozhodujúce, či logicko-sémantická rola, ktorá sa pripisuje jednotlivým účastníkom situácie, je vyjadrená explicitne alebo implicitne“.

So zreteľom na viaceré chápania, resp. významy termínu *konverzia* je pri jeho používaní dôležité špecifikovať, s ktorým významom sa bude počas jeho používania pracovať.

J. Kačala (1987) charakterizuje slovnodruhový prechod ako zmenu slovnodruhovej príslušnosti takým spôsobom, že z konkrétneho tvaru slova sa stáva nové pomenovanie rozdielnej slovnodruhovej platnosti. Autor sa zameriava na jeden typ slovnodruhových prechodov, a to na neurčité slovesné tvary. Pri zmene slovnodruhovej platnosti sa paradigma buď nemení, alebo

sa stráca, či slovo vypadáva z paradigmy [*hádám* (verbum) → *hádám* (partikula)], alebo sa o paradigme nehovorí – pri neohybných slovných druhoch. Pri slovnodruhových prechodoch autor uplatňuje metódu sémantickej komponentovej analýzy a členení sém na kategoriálne, subkategoriálne a individuálne, teda pri slovnodruhovom prechode dochádza k prestavbe sém na úrovni kategoriálnych a subkategoriálnych sém. Významová stránka výrazu prechádza podstatnou prestavbou, formálna stránka výrazu zostáva nezmenená. Výsledok prechodu (motivát) sa od motivanta líši rozdielnou syntaktickou funkciou, napr. *Obyvatelia postihnutí zemetrasením majú veľkú škodu na majetku.* (verbálne participium vytvára atributívnu polopredikatívnu konštrukciu) – *Postihnutý nebol v čase krádeže doma.* (substantivizované prídastie v pozícii subjektu).

So slovnodruhovými prechodmi do istej miery súvisí aj **transpozícia** [spredmetnenie deja alebo vlastnosti, t. j. pri transpozícii sa slovotvorným aktom síce mení slovný druh, ale lexikálny význam zostáva nezmenený, ide o pomenovanie deja, napr. *kosiť* (verbum) → *kosba* (substantívum), alebo o pomenovanie vlastnosti, napr. *zelený* (adjektívum) → *zeleň* (substantívum)]. Synonymne tieto dva výrazy (slovnodruhový prechod a transpozícia) môžeme chápať iba v prípade, keď pracujeme so slovesným podstatným menom ako pomenovaním slovesného deja, napr. *Čítanie kníh ho baví.* (v tomto príklade ide o gramatický tvar – slovesné podstatné meno – verba *čítať*, t. j. transpozícia) – *Aká bola domáca úloha z čítania?* (slovesné podstatné meno je samostatné lexikalizované substantívum – hovoríme o slovnodruhovom prechode).

Tieto lexikalizačné procesy sú často sprevádzané zmenou slovnodruhového statusu a novými syntaktickými možnosťami použitia slova, keďže transpozícia slúži skôr na syntaktické účely, preto sa jej niekedy hovorí aj syntaktická derivácia (*čítať knihu* – *čítanie kníh*). Z lexikálneho hľadiska sa tak tvoria nové lexémy bez potreby nových súborov sufixov či prefixov.

J. Dolník (2003) vníma transpozíciu ako derivačné pretváranie, ktoré predstavuje prechodný jav medzi klasickou deriváciou (tvorenie nových slov napr. odvodzovaním) a slovnodruhovým pretváraním bez formálnych zmien, tzv. konverziou. Výsledkom derivačného pretvárania sú transpozíčné deriváty, t. j. jednotky, ktoré zmenili slovný druh, ale lexikálny význam ostáva zachovaný. Zmenil sa iba kategoriálny komponent. Tieto transpozí-

né deriváty pomenúvajú predovšetkým spredmetnenie deja (*padat' → pád, čítať → čítanie*) alebo vlastnosti (*ikonický → ikonickosť*) a slúžia na syntaktické a štylistické modifikácie textu, resp. výpovede bez zmeny sémantiky výpovede (op. cit., s. 161 – 162). Autor hodnotí pretváranie ako spôsob vzniku nových lexikálnych **foriém bez** toho, aby vyjadrovali aj **nové** lexikálne **významy**. Čiže je tu akoby opak slovnodruhového prechodu (nevzniká nová forma, ale nový kategoriálny význam na existujúcej forme).

Odkazujúc na vyššie spomenuté, niektoré slová, resp. slovné tvary sa môžu lexikalizovať. Encyklopédia jazykovedy (1993, s. 262) charakterizuje **lexikalizáciu** ako proces, keď sa slovný tvar alebo syntaktická konštrukcia vyníma z paradigmy a po prípadných úpravách sa používa ako zmeravený výraz, ktorý sa stáva prvkom slovnej zásoby, napr. inštrumentál *cícerkom* substantíva *cícerok* sa vyjme zo substantívnej paradigmy a ako zmeravená jednotka prestúpi do iného slovného druhu – adverbii – *Pot mu po tvári tečie cícerkom*. Tento termín sa niekedy zvykne používať na označenie slovnodruhových prechodov. V prípade, že sa autor rozhodne pracovať s termínom lexikalizácia, zastupujúcim slovnodruhovú prechody, je nutné, aby špecifikoval význam, na ktorý bude pri tomto termíne odkazovať, keďže lexikalizácia prebieha aj na úrovni syntagmy, napr. *čierna káva* (lexikalizované spojenie), ale v tomto prípade nemôžeme hovoriť o slovnodruhovom prechode.

V lexikografii sa pojem *lexikalizácia* používa na prípady samostatného spracovania (ako hesla v slovníku) pôvodne nejakého gramatického tvaru, ktorý sa prehodnotil na samostatnú lexému, napr. *kúrenie* vo význame „vykurovacie zariadenie“ je spracované v SSSJ H – L (2011) ako samostatné substantívum, teda v tomto prípade sa nevníma ako gramatický tvar slovesa *kúriť*.

Popri lexikalizácii registrujeme aj termín **gramatikalizácia** (príp. delexikalizácia), ktorý Encyklopédia jazykovedy (1993, s. 163) objašňuje ako proces, keď sa pôvodne samostatná lexéma stáva prostriedkom na vyjadrenie gramatického významu alebo vzťahu, príp. sa prehodnocuje na morfému, napr. *Usmiala sa na mňa, začínajúc rátať príklady na tabuli*. (transgresív) → *Začínajúc nedelou prestávam jesť čokoládu*. (prepozícia), t. j. gramatikalizácia v užšom význame sa vzťahuje na prípady slovnodruhového prechodu plnovýznamového slovného druhu k neplnovýznamovým slovným druhom (transgresív – prepozícia). Niektoré príklady uvedené v Encyklopédii jazy-

kovedy (1993) vyvolávajú istú protichodnosť, keďže ako príklad lexikalizácie sa v nej uvádza verbum *vítať* a interjekcia *vitaj*, ale podobný posun od plnovýznamového slovného druhu k neplnovýznamovému slovnému druhu (verbum *hádať* – partikula *hádam*) sa už uvádza ako gramatikalizácia.

G. Múcsková (2016, s. 13 – 14) ilustruje gramatikalizáciu na príklade slovesa *ísť*, ktoré v spojeniach typu *ísť* + neurčitok vyjadrujúcich blízkú budúcnosť (*ide puknúť od smiechu*) sa gramatikalizovalo, prehodnotilo z plnovýznamového slovesa (s významom „premiestňovať sa niekam s cieľom niečo robiť“, napr. *ísť do práce*) na pomocné, limitné sloveso.

Ako sme spomínali, jeden z významov termínu konverzia navrhujú niektorí autori nahradiť termínom **transflexia**. V zhode s M. Dokulilom (1982) prebral tento termín aj J. Furdík (2004, s. 68) a charakterizuje ho ako postup, pri ktorom sa na slovotvorné účely využíva súbor gramatických morfémov, t. j. úlohu slovotvorného formantu plní gramatická morféma ako celok. Tento proces formálne pripomína slovnodruhový prechod, keďže východisková lexéma prejde slovnodruhovou zmenou, ale funkčne ide o deriváciu, napr. *hrať* → *hra*, *dobrý* → *dobrota*, *múdry* → *múdrosť* a pod.

So zreteľom na terminológiu slovnodruhových prechodov sa v jazykovede ďalej rozlišuje pojem **morfologická motivácia** ako jeden z typov lexikálnej motivácie v jazyku (J. Furdík, 2008; M. Ološtiak, 2017). Prejavuje sa ako zmena slovného druhu bez zmeny fónickej a morfematickej formy. Zároveň ide o interlexematický vzťah medzi morfologickým motivantom (*vyučujúci* – činné prídavné) a morfologickým motivátom (*vyučujúci* – substantívum).

Terminologická nejednotnosť slovnodruhových prechodov vyplýva zo zvoleného prístupu k danej problematike, pričom vhodnosť použitej terminológie sa viaže na pretvorenú jednotku a vlastnosti, ktoré na nej chceme demonštrovať.

Keďže chceme poukázať na proces, ktorý reprezentuje zmenu motivátu na kategoriálnej úrovni pri preberaní nového kategoriálneho komponentu takého slovného druhu, do ktorého daná jednotka prestúpila, v ďalšej časti príspevku budeme na označenie slovnodruhového prechodu používať termíny ako *substantivizácia*, *adjektivizácia*, *numeralizácia*, *adverbializácia* a pod. Jednotlivé typy možno ešte špecifikovať prívlastkom signalizujúcim, o akú lexikalizáciu pôvodne ide, napr. pri prechode z adjektív k substantív-

vam hovoríme o *deadjektívnej substantivizácii* (*mŕtvy*) alebo pri prechode zo substantív k adverbiám hovoríme o *desubstantívnej adverbializácii* (*bokom*) a pod.

Ku klasifikácii slovnodruhových prechodov

Slovnodruhový prechod možno rozlišovať na úrovni:

- lexéma – lexéma, napr. *okolo* (adverbium) → *okolo* (partikula);
- gramatický tvar – lexéma, napr. *následkom* (substantívum v inštrumentáli sg.) → *následkom* (prepozícia);
- spojenie lexém – lexéma, napr. *z hľadiska* (prepozícia + substantívum) → *z hľadiska* (prepozícia).

So zreteľom na spomenuté priblížime najčastejšie typy slovnodruhových prechodov v slovenčine:

- *substantivizácia* (prechod k substantívam), napr. deadjektívna (*V tráve ležal mŕtvy vtáčik. – Mŕtvy nikomu nechýbal.*), deverbatívna (*V tejto triede sa nachádzajú učitelia vyučujúci iba prírodovedné predmety. – Vyučujúci sa na dnešnú hodinu nedostavil.*);

- *adjektivizácia* (prechod k adjektívam), napr. deverbatívna (*Vianočný škriatok, baliaci darčeky, stojí za pultom. – Baliaci papier už nepredávame.; Mäso mrazené u výrobcu odložte doma rovno do mrazničky. – Kúpiť balenie mrazeného lístkového cesta.*);

- *adverbializácia* (prechod k adverbiám), napr. desubstantívna (*Pravým bokom neustále udieram do rohu stola. – Nový človek v skupine stojí bokom.*), denumerálna (*Veľa ľudí na jednom mieste mi prekáža. – Od nešťastia veľa nechýbalo.*);

- *prepozicionalizácia* (prechod k prepozíciám), napr. desubstantívna (*S prasknutou formou na pečenie nič neupečieš. – Prijímacie konanie bude prebiehať formou osobného rozhovoru.*), deadverbiálna (*Majú k sebe veľmi blízko. – Naše ubytovanie máme blízko pláže.*) a pod.

Okrem týchto základných typov existujú, prirodzene, aj ďalšie špecifické slovnodruhové prechody, napr. *konjunkcionalizácia* [depronominálna: *Začo sa mi ospravedľňuješ?* (pronomen) – *Kritizoval jeho skutky, začo ho všetci nenávideli.* (konjunkcia)], *partikulizácia* [desubstantívna: *S každým jedným slovom si je menej istý.* (substantívum) – *Je to zlodej, kriminálnik, pijak, slo-*

vom, hriešnik. (partikula)], *interjekcionalizácia* [adverbiálna: *Chod' dopekla!* (adverbium) – *Kde to, dopekla, je?* (interjekcia)] a pod. Na tomto mieste však treba podotknúť, že smer motivácie, hlavne pri neplnovýznamových slovných druhoch, sa ťažko identifikuje, napr. jednotka *dopekla* pôvodne vznikla z predložkového spojenia *do pekla* (desubstantívna adverbializácia alebo desubstantívna interjekcionalizácia), pričom smer motivácie mohol byť aj opačný, teda deinterjekcionálna adverbializácia (*Kde to, dopekla, je?* → *Chod' dopekla!*) alebo mohlo ísť o paralelnú motiváciu.

Môžeme ešte spomenúť „viacnásobný“ slovnodruhový prechod, napr. deverbatívna adjektivizácia (príčastia) – substantivizácia tohto adjektivizovaného príčastia: *Turisti dovolenkujúci v Tatrách si musia dávať pozor na medvede.* (príčastie) – *Mimoriadne pekné počasie prvého dňa nového roku mohli dovolenkujúci návštevníci Vysokých Tatier využiť na lyžovačku i turistiku.* (adjektívum) – *Na ostrove je veľa dovolenkujúcich.* (substantívum)

Substantivizácia a eliptická univerbizácia

Substantivizácia je najbežnejším typom slovnodruhového prechodu. O substantivizáciu ide, keď nastane zmena na kategoriálnom, resp. subkategoriálnom komponente indikujúcom slovnodruhovú príslušnosť (Ološtiak, 2017). Substantiváty (lexémy, ktoré sú výsledkom substantivizácie) najčastejšie vznikajú prehodením adjektív a príčastí, ale na substantíva sa, samozrejme, môžu prehodnotiť aj iné slovné druhy, napr. *Je to milý, šarmantný muž.* (adjektívum) – *Stretla sa so svojím milým.* (substantívum); *V miestnosti sedia iba ľudia diskutujúci o rovnakej téme.* (verbum – aktívne participium) – *Diskutujúci ukončili svoj slovný súboj.* (substantívum); *Návštevníci prišli inkognito.* (adverbium) – *Neznámy muž odhalil svoje inkognito.* (substantívum); *Desatoro detí vybehlo spoza dverí.* (numerále) – *Ukázali mi bezpečnostné desatoro.* (substantívum); *Naši zamestnanci sú veľmi pracovití.* (pronomen) – *Včera sa u mňa zastavili naši.* (substantívum) atď.

Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 29 – 30) osobitne špecifikuje prechod adjektív k substantívam bez derivácie a zmeny formy. Ide o premenu typu *chorý, -á, -é* → *chorý, -ého m.* alebo *domáci, -a, -e* → *domáca, -ej* ž. M. Ološtiak (2017, s. 67) zdôrazňuje, že substantivizácia prispieva k dynamike slovnej zásoby tým, že umožňuje používateľovi jazyka vyjadriť sa pomocou kontextovo motivovaných premien slovných druhov, čím sa pre-

ukazuje dominantné postavenie substantív ako základného pomenovacieho slovného druhu.

Špecifickou podkategóriou substantivizácie je **eliptická univerbizácia**, pri ktorej sa vypúšťa substantívna časť z ustálených viacslovných (obyčajne adjektívno-menných) pomenovaní a pripojené adjektívum sa substantivizuje, napr. *polnočná (omša)*, *očný (lekár)*. Podľa J. Furdíka (2004, s. 66) sa pri procese (derivačnej) univerbizácie naplno preukazuje formálna aj sémantická kondenzačná schopnosť slovotvorby. L. Palková (2018, s. 67) konštatuje, že v doterajšej literatúre sa uvádza rozličná terminológia pomenovania tohto typu univerbizácie, napr. univerbizácia substantivizáciou, eliptická univerbizácia a univerbizácia elipsou. Následne argumentuje, že „v zhode s TLM⁴ a s terminologickým označením ostatných univerbizačných typov podľa aktivizujúceho sa nominačného motivačného typu“ vo svojej práci používa pojem **morfologická univerbizácia**.

N. Janočková (2018) v kontexte teórie lexikálnej motivácie podľa J. Furdíka (2004) a v nadväznosti na M. Ološtiaka – M. Ivanovú (2013) a L. Palkovú (2015) interpretuje eliptickú univerbizáciu ako syntaktickú demotiváciu (z viacslovného pomenovania sa vytvorí jednoslovné) a nadobudnutie morfologickej motivácie. Rozlišuje **univerbizáciu substantivizáciou adjektív** (na rozdiel napr. od derivačnej, kompozičnej či abreviačnej univerbizácie) alebo **univerbizačnú substantivizáciu** (na rozdiel od neuniverbizačnej, čistej substantivizácie). Substantivizované adjektívum nazýva substantivátom. Substantiváty môžu byť výsledkom čistej, neuniverbizačnej substantivizácie (*mŕtvy*, *príbuzný*, *nevidiaci*) alebo univerbizačnej substantivizácie (*interné oddelenie* – *interné*, *detská izba* – *detská*). V porovnaní s derivačnou univerbizáciou, ktorá využíva typické slovotvorné prostriedky, univerbizačná substantivizácia využíva slovnodruhový prechod. Elipsa substantíva v ustálenom adjektívno-substantívnom pomenovaní je prvým krokom substantivizácie.

Prefixoidy v kontexte slovnodruhových prechodov

V štúdií O. Martincovej – N. Savického (1987, s. 127 – 128; s. 133) sa poukazuje na to, že prefixoidy nie sú len formálnymi elementmi, ale aj no-

⁴ Vo svojej publikácii L. Palková (2018) používa túto skratku s vysvetlením *teória lexikálnej motivácie*.

siteľmi kultúrne a odborne špecifickej významovej hodnoty, čo ich predurčuje na výraznú účasť pri odbornom aj publicistickom pomenovaní nových skutočností. Zároveň upozorňujú, že prefixoidy sa neraz stabilizujú ako samostatné lexikálne jednotky a nadobúdajú status plnohodnotných pomenovacích prostriedkov, ktoré podliehajú lexikalizácii.

Afixoidy sú podľa MSS (1999, s. 34) „pôvodne koreňové morfémy s derivačným významom, ak pôvodné kompozitá nemajú ekvivalentnú derivačnú parafrázu“. Jednotky s afixoidmi sa v literatúre označujú ako nepravé kompozitá, kvázikompozitá, polokompozitá alebo semikompozitá a pod., pričom je náročné odlíšiť ich od pravých kompozít. Podľa pozície v kvázikompozíte sa delia na prefixoidy (*pseudoargument*), sufixoidy (*psychológia*) a postfixoidy (*dvakrát*). V súvislosti s internacionalizáciou slovné zásoby sa v teórii hovorí aj o ich grécko-latinskom pôvode, v súčasnosti narastá počet prefixoidov anglického pôvodu (*top-* „vrcholový“, *promo-*).

J. Furdík (2004) definuje prefixoid ako „slovotvorný prostriedok funkčne stojaci na rozhraní slovotvorného základu a prefixu“ (s. 155) a zároveň zdôrazňuje, že prefixoidy „tvoria prvú časť substantívnych a adjektívnych kvázikompozít: *euro-fond*, *mini-sukňa*, *bio-organický*“, pričom kvázikompozitum chápe ako „kompozitum obsahujúce afixoid, t. j. element funkčne stojaci na rozhraní medzi slovotvorným základom a formantom“ (s. 153).

M. Ološtiak a kol. (2019) na rozdiel od J. Furdíka pracujú s termínmi *bázoid* a *afixoid* (prefixoid). *Bázoid* je neplnohodnotný lexikálny komponent, ktorý primárne nefunguje ako samostatné pomenovanie, ale je nositeľom lexikálneho významu, má viazaný, ale nemotivovaný základ a uvedomuje sa na základe analógie. Jednotky s *bázoidom* nazývajú autori semikompozitami (*ekofarma*). *Afixoid* (prefixoid) je komponent, pri ktorom sa oslabuje alebo stráca lexikálny význam a aktivuje sa semikategoriálny význam. Jednotky s afixoidmi nazývajú kvázikompozitami (*kameraman*). Ďalej budeme pracovať s pojmami prefixoid a kvázikompozitum podľa vytýčenej charakteristiky, teda nie podľa M. Ološtiaka a kol.

Ako sme už spomínali, prefixoidy sú súčasťou kvázikompozít. Prefixoidy sa môžu osamostatniť, a tým nadobudnúť istý slovnodruhový status (najčastejšie ako adjektívum). Ako príklad uvádzame niekoľko prefixoidov, ktoré sú v SSSJ (2006, 2011, 2015, 2021) spracované aj ako prefixoidy, aj ako au-

tosémantické jednotky, v niektorých prípadoch slovnodruhovo homonymné, napr. *audio-*, *ex-*, *gala-*, *info-*, *krimi-*, *mega-*, *mini-* a pod.:

audio- [-d-] prefixoid (lat.) prvá časť zložených slov s významom **1.** ► týkajúci sa zvuku, zaznamenávania zvuku a jeho reprodukcie, zvukový, napr. *audionahrávka*, *audiozáznam* **2.** ► týkajúci sa sluchu, počutia, sluchový, napr. *audiometria*;

audio¹ [-d-] -ia D a L -iu pl. N -iá G -ií D -iám L -iách s. (lat.) hovor. ► zariadenie určené na zaznamenávanie a reprodukovanie zvuku, audiotechnika: *špičkové, kvalitné a.*; *moderné a. spríjemňuje atmosféru v aute*;

audio² [-d-] neskl. príd. (lat.) ► súvisiaci so zariadením zaznamenávajúcim al. reprodukujúcim zvuk: *a. prenos*; *a. súprava, zariadenie*; *a. záznam*; *predajňa a. a video kaziet*.

K slovnodruhovému prechodu dochádza vtedy, keď sa daný prefixoid začne popri napr. adjektívnej charakteristike uplatňovať aj inak: *mini sukňa* (adjektívum) – *mini nikdy nenosila* (substatívum). Vo vete *Turisti by si mali obliecť aj termo bielizeň* sa vyskytuje lexikalizovaný prefixoid vo forme adjektíva, vo vete *Nikdy som o paleo nepočul* sa vyskytuje lexikalizovaný prefixoid vo forme substantíva.

Prefixoid, ktorý prejde procesom lexikalizácie, si vo väčšine prípadov zachováva nesklonnú podobu, napr. *info tabuľa, zariadenie info boxov* (nesklonné adjektíva) či *získal som pár užitočných info, sprostredkovali nám nové info* (nesklonné substantíva) a pod. Prefixoidy často vystupujú v skrátenej podobe, napr. *psychologický* → *psycho* (*psycho horor, atmosféra, hudba* – adjektívum; *to je hotové psycho* – substantívum) či *farmakologický* → *farmako* (*farmako liečba, priemysel, firma, biznis* – adjektívum).

V priebehu lexikalizácie sa môže stať, že sa lexéma osamostatní iba z jedného z významov pôvodného prefixoidu. Napríklad z prvého významu prefixoidu *mega-* „miliónty násobok základnej fyzikálnej jednotky, zn. M, napr. megabajt, megahertz“ (SSSJ. M – N, 2015) sa lexikalizovalo substantívum, napr. *program nemá ani celé mega*. A z druhého významu „veľmi veľký, obrovský, veľkolepý, napr. megaakcia, megašou“ (SSSJ. M – N, 2015) sa lexikalizovalo adjektívum, napr. *máte šancu získať mega výhry*. Slovnodruhovým prechodom sa adjektívum *mega* prehodnotilo na adverbium *mega*, t. j. *mega*

(adjektívum) → *mega* (adverbium), napr. *mega ťažký tréning*, *mega dôležité dáta*. Smer motivácie pri slovnodruhovom prechode nie je vždy jednoznačný, často ide o substantivizáciu adjektíva, podobne, ako je to pri klasickej substantivizácii, teda smer adjektívum → substantívum. Stupeň adaptácie lexikalizovaných prefixoidov možno demonštrovať aj na výskyte vlastnej paradigmy, napr. *moje obľúbené elektro*, v *elektre* si vždy niečo kúpim, vedľa *elektra* sa nachádza *drogéria*, nakupovať v drahých *elektrách* a pod.

S problematikou prefixoidov sa nespája iba lexikalizácia, ale aj opačný proces – delexikalizácia, to znamená, že slovo stráca svoju autonómnou funkciu a nadobúda funkciu morfémy (v našom prípade prefixoidu), napr. *fitnes* → *fitnestréner* (popri podobe *fitnes tréner*). N. Janočková (2022, s. 251) prirovnáva (de)lexikalizáciu prefixoidov k procesu metamorfózy, t. j. k dvom typom pohybu v zmysle ich vzniku a zániku: (1) smerom k osamostatňovaniu prefixoidu, a teda prefixoid sa stáva samostatným slovom, napr. *exmanžel* → *môj ex*; (2) smerom k strate samostatnosti, čo znamená, že slovo sa stáva morférou, napr. *kino* → *kinopremiéra* (popri podobe *kino premiéra*).

S lexikalizáciou prefixoidov a ich následnou adaptáciou súvisia otázky z oblasti ortografie, morfológie, syntaxe aj štylistiky:

- *ortografická otázka* – pisať prefixoidy, ktoré nadobudli status adjektíva, osobitne, spolu alebo so spojovníkom – *bio odpad*, *bioodpad* či *bio-odpad* alebo *eko kríza*, *ekokríza* či *eko-kríza*? V prípade písania spolu, prípadne so spojovníkom ide o prefixoid, v prípade písania osobitne možno uvažovať o samostatnej lexéme?

- *morfológická otázka* – pre slovenčinu ako flektívny typ jazyka je charakteristické skloňovanie, avšak lexikalizované prefixoidy si zväčša zachovávajú nesklonnú podobu. Je to zásah do flexie jazyka na osi flektívnosť – neflektívnosť?

- *syntaktická otázka* – so zreteľom na prevažujúcu nesklonnosť sa kongruencia pri nesklonných adjektívach pomocou kongruentných morfémy ne realizuje;

- *štylistická otázka* – možno uvažovať o štylistickej (bez)príznakovosti osamostatnených prefixoidov, ktorá sa môže pohybovať od neutrálnosti (*mini*), cez hovorovosť (*krimi*) až k slangovosti (*mega*), t. j. niektoré nesklonné lexikalizované prefixoidy môžu v písanom texte pôsobiť štylisticky príznakovo, napr. *Dnes ti to mega pristane*.

Záver

V príspevku sme sledovali terminologickú rôznorodosť javov súvisiacich priamo alebo čiastočne s problematikou slovnodruhových prechodov a poukázali sme na širokú škálu konkrétnych prejavov slovnodruhových prechodov, pričom sme sa upriamili hlavne na procesy substantivizácie: od substantivizácie adjektív (napr. *dospelý, hlavný*) a prídavných (hl'adaný, naka-zený, veriaci), cez eliptickú univerbizáciu (*polnočná omša* → *polnočná*), až po adjektivizáciu či substantivizáciu prefixoidov, teda pôvodne nesamostatných komponentov, morfém (*mega, krimi*). V prefixoidoch vidíme potenciál jednak v tom, že môžu motivovať ďalšie kvázikompozitá, a jednak pri ich prehodnocovaní na samostatné lexémy (lexikalizácia), s možnosťou neskôr vstúpiť do procesov slovnodruhových prechodov. Zohľadnili sme tiež ortografickú variabilitu a štylistickú príznakovosť pri lexikalizovaných prefixoidoch. Slovnodruhovú prechody tak nie sú iba pasívnym prejavom jazykovej dynamiky, ale aktívnym mechanizmom obohacovania slovnej zásoby. O dynamickom charaktere výsledných jednotiek týchto prechodov sa môžeme presvedčiť napr. v ich nejednotnom lexikografickom spracovaní – kým niektoré heslá reflektujú zatiaľ len osamostatnený pôvodný prefixoid⁵, v iných heslách môžeme pozorovať proces postupného slovnodruhového prechodu signalizovaný už homonymným spracovaním hesiel⁶.

LITERATÚRA

DOKULIL, Miloš: K otázke slovných druhových prechodů a přechodů, zvl. transpozice. In: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 4, s. 257 – 271.

DOLNÍK, Juraj: Vnútroslovná konverzia v slovenčine. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 5, s. 257 – 265.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Vydavateľstvo UK 2003. 236 s.

FURDÍK, Juraj Slovenská slovo tvorba: (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: LG 2008. 95 s.

JANOČKOVÁ, Nicol: K eliptickej univerbizácii v slovenčine (typ *krstný otec* → *krstný*). In: Zborník radova [Elektronski izvor]. Osamnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima. Sarajevo 4. – 7. aprila 2017. Red. A. Šehović. Sarajevo: Slavistički komitet 2018, s. 154 – 168.

⁵ Napríklad **dia** [d-] neskl. príd. (gr.) potrav. ► určený pre diabetikov; syn. diabetický: *d. kompót; d. konzerva*. (SSSJ A – G, 2006).

⁶ Napríklad **mini**¹ [-n-] neskl. príd. (lat.) **1.** ► (o ženskom oblečení) siahajúci vysoko nad kolená, veľmi krátky: *nosia sa dlhé sukne, ale aj m.; mini² [-n-] neskl. s. (lat.) ► ženské oblečenie s dĺžkou siahajúcou vysoko nad kolená; op. maxi²: *m. je opäť v móde* (SSSJ M – N, 2015).*

JANOČKOVÁ, Nicol: Keď sa morféma slovom stane (poznámky k osamostatňovaniu sa niektorých prefixoidov). In: Slovanská slovotvorba. Synchronia, inovácie, neologizácia. Eds. M. Ološtiak – E. Liptáková – K. Bednárová-Gibová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2022, s. 239 – 254.

KAČALA, Ján: Sémantická problematika slovnodruhových prechodov (Slovnodruhové prechody z neurčitých slovesných tvarov). In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 198 – 207.

KÁLMÁNOVÁ, Katarína: Nové slovo podcast. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 3, s. 182 – 184.

MARTINCOVÁ, Olga – SAVICKÝ, Nikolaj: Hybridní slova a některé otázky neologie. In: Slovo a slovesnost, 1987, roč., 48, č. 2, s. 124 – 139.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Prevzaté slová hoax, spam, fejk a ich odvoodeniny. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 1, s. 19 – 24.

MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MÚČSKOVÁ, Gabriela: Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatikalizácie (na príklade vývinu slovenského préterita). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 192 s.

OLOŠTIAK, Martin: Slovotvorba, slovnodruhovú prechody, preberanie a skracovanie lexém. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017. 120 s.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 245 s.

OLOŠTIAK, Martin – VOJTEKOVÁ, Marta – ORIŇÁKOVÁ, Slavka: Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 249 s.

PALKOVÁ, Lenka: Univerbizácia v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 268 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda SAV 2011. 1 087 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1 100 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Čo prezradí zrezaný strom (2. časť)

EUBICA DVORNICKÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article deals with words used in Slovak dialects to describe the internal structures of wood visible on a cross-section of a tree trunk. It brings another part of previously unpublished material obtained during field research for the *Atlas of the Slovak Language*, specifically the question focused on the name for the ‘fleshy centre of a tree trunk (*stržeň*)’. The attention is paid to words whose etymological interpretation shows a connection with the meaning ‘to inflate, to increase in volume, to swell’. The motivation by the similarity between an elder branch, which is filled with a soft marrow-like substance in the bone, and a hollow bone is evident in the words *morok* and *dúčel’/dúčel’a*. The analysis also includes a part of the Slovak dialect lexis naming the fleshy centre of a tree trunk, which is doubtful in terms of this meaning, but it is connected with the published map in the *Atlas of the Slovak Language* presenting the names for meaning ‘rotten, decayed, hollow (connected with a tree)’. The final part of the paper deals with the names of the white layer just below the bark (*lyko, lýčie, bel’*).

Keywords: Slovak dialects, Atlas of the Slovak Language, wood structures visible on a cross-section of a tree trunk

V prvej časti príspevku (Dvornická, 2025) sme načreli do bohatej studnice slovej zásoby slovenských nárečí a sústredili sme sa na slová, ktoré

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí 4.

V príspevku sa uvádzajú názvy slovenských obcí a ich okresov v súlade s koncepciou Slovníka slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

pomenúvajú letokruhy, a na tie, ktoré súvisia s centrálnym postavením jadra a stržňa stromu. Pomenovaní strednej časti kmeňa, predovšetkým tej, ktorá označuje „dužinatý stred kmeňa (stržeň)“, sa však pri výskume lexiky pre štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ 4) zistilo okolo 50. Uvidíme, aké tajomstvá pre nás skrývajú a či niektoré aj prezradia.

4. Tajomstvá skryté v dreve. Z bazy sme vybrali púchu

V závere prvej časti príspevku sme upozornili na jeden z možných etymologických výkladov slova *jadro*, ktorý predpokladal súvislosť s indoeurópskym *oid- „nafukovať sa“ (Králík, 2015, s. 238).

V niekoľkých lokalitách západného a stredného Slovenska sa pri výskume podľa dotazníka pre ASJ 4 zachytilo ako pomenovanie pre dužinatý stred kmeňa slovo *puk* (Sobotište, Hlboké, o. Senica; Turany, o. Martin) a v podobe *púk* v obci Čierny Balog (o. Banská Bystrica). Zo záhorskej obce Rozbehy (o. Senica) ho tiež vo význame „dreň, stržeň“ dokladá aj Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN).

V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (ďalej SESS) sa prvé dve homonymá slova *puk* – prvým je substantívum s významom „pupeň, púčik“ a druhým citoslovce – odvodzujú od slovies *pučať* a *pukať*. Pritom pri slovese *pučať* sa predpokladá, že je „od koreňa (vo význame ‚zväčšovať objem‘) zachovaného v *pukať*“ (s. 482) a podoba *pukať* pochádza „od zvukomalebného koreňa s významom ‚nafukovať sa, zväčšovať objem, praskať‘“ (s. 483). Hoci v SESS nie je priamo uvedený význam „dužinatý kmeň stromu“, je pravdepodobné, že aj tento význam môže byť motivovaný práve spomínaným koreňom. V SSN sa v severotrenčianskych nárečiach na pomenovanie drene bazového dreva zaznamenalo aj súvisiace slovo *opuka*: *Bezové drevo má opuku* (Papradno, o. Považská Bystrica).

V časti západoslovenských a stredoslovenských nárečí sa dužinatý stred kmeňa označuje slovami *púcha* a *púha* s variantom *puha*. Slovo *púcha* je známe aj zo spisovného jazyka, v Slovníku slovenského jazyka (3. zv., 1963) je zaznamenané vo význame „biela mäkká dreň v konároch bazy“. V Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ¹) je zachytené tiež

¹ Za každou exemplifikáciou v HSSJ sa uvádza skratka prameňa a rok zápisu. Keďže skratky by si vyžadovali dodatočný zoznam vysvetliviek, v príspevku ponechávame na orientáciu iba časový údaj. Ak sa ako identifikátor uvádza stolica alebo lokalita, z ktorej doklad pochádza, ponechávame aj tento údaj.

ako dreň rastliny v doklade z 18. storočia. Už vtedy bolo potrebné dávať veľký pozor, *abi sj pri rezani prutika neporezalj any neporussit puchu w nem.*

Slovo *púcha* je doložené v materiáli získanom pre ASJ v časti západoslovenských a stredoslovenských nárečí – sú to najmä topoľčianske, stredonitrianske, severo- a južnotrenčianske, severonitrianske a tekovské nárečia. Konkrétne ho zaznamenali v obciach Veľké Dvorany (o. Topoľčany), Nitrianska Blatnica (o. Nitra), Čičmany (o. Žilina), Horné Vestenice, Opatovce nad Nitrou, Nedožery, Ráztočno (o. Prievidza), Župkov (o. Nová Baňa), Jedľové Kostolany (o. Zlaté Moravce) a v Bánovciach nad Bebravou. Na okolí Žiliny zaznamenali výskumníci aj podoby *pácha* (Lietava) a *pcha* (Rosina). SSN rozširuje tento areál ešte o hlohovské (Ardanovce, o. Hlohovec), južnotrenčianske (Bošáca, o. Trenčín) a turčianske nárečia. V Turci sme počuli, že *z bazi viberali puchu* (Čremošné, o. Martin), a medzi bohatými dokladmi zo severonitrianskych nárečí sme našli aj informáciu, že *beza, to je takí strončeg z veľkou púchou* (Lipník, o. Prievidza). V Bánovciach nad Bebravou *púchu z bezi vicistiľi, abi urobili pukál.*

Pri slove *púcha* sa pomenovanie prenieslo na celú rastlinu, ktorá má botanický názov baza čierna (*Sambucus nigra*). V Liptove, a nielen tam, *kvet púchi sã sušiŕ na čãj a z jej dreva sã robili cievočki* (Hubová, o. Ružomberok).

Areál slova *púha* je o niečo menší. V materiáli získanom pre ASJ sa vyskytuje v stredonitrianskych nárečiach, ktoré patria k južnej skupine západoslovenských nárečí, a v stredoslovenských nárečiach tekovského Požitavia. Zaznamenali ho v obciach Poľný Kesov, Horné Lefantovce (o. Nitra), Kovarce (o. Topoľčany), Neverice, Tekovské Nemce, Vieska nad Žitavou (o. Zlaté Moravce), Vajka nad Žitavou (o. Vráble). SSN rozširuje tento areál o hlohovské a bánovské nárečia a výrazne potvrdzuje jeho výskyt v Požitaví. Tam sa *v lete narezali palice, púha sa vitiskla, na to bov takí lamárik, a šupa sa opucovala* (Veľká Maňa, o. Vráble). Veď aj v Tekove *beza má veľkú puhu, preto je dobrá na cieuki* (Martin nad Žitavou, o. Zlaté Moravce).

Tento prírodný materiál mal aj svoje využitie. *Púha* z vysokej trávy, ktorá rastie obyčajne na mokrej pôde, sa používala pri zdobení veľkonočných vajčiek. Technika takéhoto zdobenia je známa z oblasti západného Slovenska. Poznajú ju vo Vajnoroch (o. Bratislava), v Šenkviaciach (o. Modra), v obci Selec (o. Trenčín) a zo spomínaných Vajnôr doputovala až do kysuckej obce

Klokočov. Na internete sú dostupné viaceré videá², na ktorých je ukázané nielen zdobenie kraslíc farbenou púchou, ale aj jej získavanie olúpaním z trávy (*sitiny*³, *sítia*, *sítenia*, *sitna*...). V koncepte hesiel do pripravovaného štvrtého zväzku SSN majú spomenuté heslá zatiaľ zistený iba význam „tráva rastúca na vlhkých miestach“, ale na tento účel sa používala napríklad aj bazová púcha. O tejto technike sa možno viac dozvedieť aj z nárečového textu z obce Veľké Hoste (o Bánovce nad Bebravou): *Robeŷ som aj veľkonočné krašlice. Škrupina bola biela, vajco bolo prefúknuť alebo plné. Najprú sa nalepila na vajco voljaká ozdoba: ružička, srdiečko alebo také a potom sa síteňím opkladalo, rouno alebo boli vlnouki. Tín síteňín sa to viplnilo. Síteňie rastie okolo potoka a d'e je mokrejša zem. Púha sa zo síteňá vitlačila voljakou špandlou alebo cirkou a tá púha sa nalepuvala do vzorki, ako s'ëŷ, polla vzorki. Tú púhu som aj zafarbeŷ, abi to bolo peķnejšie. Jenna čára bola biela, jenna modrá a jenna červená, alebo ako s'ëŷ. Ja aňi ňeviem, ako son na to prišoŷ. Luďie chod'ili za mnou: „Sprau aj mŕe, aj mŕe!“ To s'teli na ozdobu.*

Víbové prúty mali vždy veľké využitie pri pletení košov, vypletali sa nimi ploty a poslúžili aj pri vytváraní obilných jám a slamených balov, kde sa nimi uchyťavala slama, ktorej zväzkami sa pokrývalo vnútro týchto jám. Azda sa vám pri slamenom bale vynorila nejaká predstava, čo by to tak mohlo byť. Pod týmto názvom sa ukrýva starodávny typ včelích úľov. Vo Veľkej Mani (o Vráble) ich opísali takto (text sme trochu skrátili): *Mojej manki treťi muž mali čeli, na vinogradoh, na viňicách. Čeli mali slamenné bale. Bal bov okruhli a doz veľki. To bolo tag isto pletené ako ošietki, lenže ošietka má spodeg a nemá vrch, ale bal bov naspotku prázni a vrch plní. Tag napoli bola d'iera, dlhá tag na piad' a taďe čeli viletuvali. Tam mali takú doš'ičku, tam salli a taďe von čeli viletuvali, fchádzali aj vichádzali. Chlapie ih zapletali z oťepi slami. Z remeňa mav šitú takú pošvu a úvitkov zapletav. Úvitka je z vrbového prúta: to zabarev, prúd vipucuvav, šupu dav dole, púhu nožom viškriabav. Prostriedeg je taká púha, to mosev viškriabať.*

Slová *púha* a *púcha* zatiaľ v SESS nie sú spracované. No pri slovese *puchnúť* sa predpokladá, že „nastal významový vývin ‚fúkať‘ > ‚nafukovať‘ sa, zväčšovať objem, puchnúť““ (s. 483), čo by aj v spojitosti so slovami

² Odkazy na tieto videá uvádzame pre záujemcov v zozname elektronických zdrojov.

³ V Historickom slovníku slovenského jazyka je údaj, že v 18. storočí sa v rovnakom význame používalo aj slovo *sir*: *Żidówka wzala kossyček z rokytowég syty y obmazala ho klegem a smolu.*

puk, *opuka* a ich predpokladaným významovým vývinom mohlo naznačovať paralelné procesy pri označovaní dužinatého stredú kmeňa.

5. *Tajomstvá skryté v dreve. Dužina či dúha?*

Keď už vravíme o dužinatom strede kmeňa, na jeho označenie sa získalo pri dotazníkovom výskume pre lexikálny zväzok ASJ v kysuckých, turčianskych, spišských a užských nárečiach aj slovo *dužina* v lokalitách Makov (o. Čadca), Košťany nad Turcom (o. Martin), Bijacovce (o. Levoča), Hnilec, Rudňany (o. Spišská Nová Ves), Petrovce nad Laborcom (o. Michalovce).

V SESS sa pri slove *duž(n)ina*, ktoré je odvodeninou slova indoeurópskeho pôvodu *dúži*, uvažuje ako o pôvodnom význame „silná, mäsitá ap. časť rastlinného plodu“ (s. 140). Bazové vnútro je skutočne biele, mäkké, pórovité, čo by mohlo pripomínať dužinu plodov. Musíme brať do úvahy aj iné okolnosti, ktoré ponúkajú možnosť zvažovať inú motiváciu.

Popri pomenovaniach *dužina* sa v materiáli pre ASJ na západnom Slovensku v hlohovských a južnotrenčianskych nárečiach vyskytli aj názvy *dúha* (Sládečkovce, o. Šaľa), *duha* (Rybany, o. Bánovce nad Bebravou). Toto slovo má význam „ohnutá doska ako časť steny dreveného suda“, jeho význam je odvodený od dúhy ako atmosférického javu na základe spoločného príznaku „čo je skrivené, ohnuté“ (porov. Králik, 2015, s. 140). Pravdaže, aj v slovenských nárečiach poznáme dúhu ako farebný oblúk, ktorý vzniká na oblohe po daždi, a dužinu ako šťavnatú časť plodov. No rovnako v nich máme aj dúhu a dužinu ako časť steny dreveného suda. Riešenie záhady, s čím tieto pomenovania stržňa kmeňa súvisia, nám však neprináleží.

6. *Tajomstvá skryté v dreve. Aké prasa, taký kvik, aká dúčal', taký špik*

V jednom z opisov bazy čiernej (bot. *Sambucus nigra*) sme sa stretli s vyjadrením, že opracovaný konár pripomína špikovú kosť⁴. Motivácia podobnosťou bazovej vetvy, ktorá je vyplnená mäkkou hmotou pripomínajú-

⁴ V materiáli získanom dotazníkovým výskumom pre ASJ 4 sa vyskytlo slovo *morok* ako jednotlivosť v obci Jarabíná (o. Stará Ľubovňa). V tejto obci je početná rusínska, goralská a rómska menšina. Slovo uvádzame ako jedného z mála zástupcov slov cudzieho pôvodu. Zväčša nám bude známe z češtiny, kde označuje hmotu vyplňajúcu duté kosti, špik, (kostnú) dreň. V obidvoch jazykoch (v slovenčine aj češtine) je interpretované ako prevzatie z nemeckého *Mark* (porov. Machek, 1957, s. 305) s rovnakým významom „špik“. Taká istá interpretácia je u S. M. Newerklu v hesle *morek* (2011, s. 461), ktorý v tomto význame nezaznamenáva žiaden slovenský doklad.

cou špik v kosti, s dutou kosťou je zrejmá pri názve *dúčala* (Nedanovce, o. Topoľčany) v severonitrianskych nárečiach. V materiáli získanom pri výskume pre ASJ je to tiež jednotlivosť. V. Machek predpokladá pri slovenských slovách *dúčel'*, *dúčel'a* s významami „rúra, píšťala, dutá kosť“, že pochádzajú z taliančiny, konkrétne od slova *doccia* „vodná rúra“, „odpadová rúra“ (porov. Machek, 1957, s. 100).

Zdrobnenina *dúčel'ka* je v HSSJ doložená vo význame „rúrka“: *retorta u wrchu musy metj gednu rurku aneb dučelku* (17. stor.). Dodávame, že význam slova *retorta* je „destilačná nádoba či krivul'a“.

Heslo *dúčel'a* s variantnou podobou *dúčal'a* má v SSN šesť významov, ktoré prakticky všetky nejakým spôsobom významovo súvisia s čímisi pozdĺžnym a dutým – či už je tá dutina ešte vyplnená, alebo už nie. Svojím spôsobom to vystihuje frazeologická jednotka *jaké prasa, takí kvik, jaká dúčel, takí špik* (Bošáca, o Trenčín), ktorou sa však myslí, že „vonkajšok odzrkadľuje vnútorné hodnoty“. *Dúčel'* s variantnou podobou *dúčal'* má doložené iba dva významy. Ten prvý majú *dúčel'* i *dúčel'a/dúčal'a* (obidve ženského rodu) spoločný – „kosť predkolenia, píšťala“. Význam „duté drevo, trubica“, kde už sa vnútorná časť dreva odstránila, je v SSN doložený z tekovskej oblasti: *Popod hradi má nastrkané dúčale na píšťalke a fujare* (Prochot, o. Nová Baňa).

Tento význam nás privádza k nasledujúcej skupine slov, ktorá súvisí s náchylnosťou stržňa (príp. jadra) stromu k práchniveniu, drobeniu sa a hnilobe. Opäť si môžeme klásť otázku, či v týchto prípadoch nešlo o neporozumenie pri výskume. Zároveň sa ukazujú súvislosti s odpoveďami na otázku, ako sa vyjadrí, že strom je práchnivý, nahnitý, dutý⁵. Tam, kde sa budú odpovede prelínať, ponúkame vám ich spoločne.

7. Tajomstvá skryté v dreve. Na Bukovci taká lipa, čo sa do nej husi zavierali

Hoci sa slovo *butľina* (Rudina, o. Kysucké Nové Mesto) ako odpoveď na otázku v dotazníku pre ASJ 4, ako sa pomenúva dužinatý stred kmeňa, vyskytlo iba v jednej kysuckej lokalite, máme hneď dva dôvody ho spome-

⁵ V ASJ 4 je publikovaná mapa, ktorá spracúva odpovede aj na túto otázku. Keďže štvorzväzkový Atlas slovenského jazyka nie je v tlačenej podobe bežne dostupný, prístupilo sa k jeho zverejňovaniu v elektronickej podobe. Ako prvý bol sprístupnený lexikálny zväzok ASJ na <https://digiasj4.juls.savba.sk/>.

núť. Prvým je etymologický výklad slova búťľavý vo význame „práchnivý, dutý“ v SESS. Predpokladá sa, že je od slova *búťľy*, „ktorého východiskom je psl. **butľb*, odvodené od psl. **butěti* ‚nafukovať sa, vzdúvať sa‘ ... azda zvukomalebného pôvodu (pôvodne o zvuku fúkania ap.). Súčasné významy vznikli vývinom ‚nafukovať sa, zväčšovať objem v dôsledku hnilobných procesov‘ > ‚hniť, práchnivieť‘, resp. ‚nafúknuť‘ > ‚dutý“ (s. 88). A význam „nafukovať sa, zväčšovať objem“ zohrával, ako sme videli, dôležitú úlohu pri slovách *puk*, *púcha*, *púha*.

V SSN sú slová *búťľina*, *búťľava*, *búťľavina* zaregistrované vo význame „spráchnivené drevo“ z iných oblastí Slovenska, lebo *keď zhňije, tag je búťľina* (Čierny Balog, o. Brezno). Nuž a toto je ten druhý dôvod. V spracovanej stati na mape i v komentároch ASJ 4 sa na otázku, ako sa pomenúva „práchnivý, nahnitý, dutý (o strome)“, získavali odpovede zväčša v adjektívnej podobe. Rôzne fonetické a slovotvorné podoby adjektíva so základom *butľ-* (napr. *búťľaví*, *butľavi*, *búťľävi*, *búťľevi*, *búťľi*) sa vyskytujú v časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí. Podobne ako *búťľina* aj slovo *búťľi* je doložené najmä z okolia Brezna a zo západogemerských nárečí: Jasenie, Beňuš, Čierny Balog (o. Brezno), Rimavské Brezovo (o. Rimavská Sobota). Na pomenovanie nahniteho dreva získali zapisovatelia údaje tiež v tvare podstatného mena: *butľavina*, *búťľavina*, *búťľavnina*, *butľätina*, *butľiak*, *butľak*. *Butľina* je tentoraz z oblasti zmiešaných južnostredoslovenských nárečí (Hrušov, o. Šahy) a z užských nárečí (Petrovce nad Laborcom, o. Michalovce), v časti východoslovenských nárečí je v tomto význame rozšírená podoba *zbutnėti*.

Strom, ktorý zvnútra začal hniť, práchnivieť, jednoducho vyhnul tak, že sa v ňom vytvorila dutá časť prístupná zvonku, ľudia používali nielen ako dočasný úkryt. Do menších dutín mohli skryť rôzne predmety či dokonca poklady, väčšie poskytl úkryt aj ľudom. Aj v rozprávkach sa dievčina ukrývala v dutine stromu, kým ju tam nenašiel princov pes. Medzi odpoveďami na otázku, ako sa pomenúva práchnivý, dutý strom, sme objavili odpoveď s iným praktickým využitím takéhoto miesta: *Na Bukovci taká lipa, čo sa do nēj husi zavírali* (Turá Lúka, o. Myjava).

Slovom *dutina* pomenovali v materiáli pre ASJ 4 dužinatý stred kmeňa v obciach Veľké Orvište (o. Piešťany) a Veľké Uherce (o. Topoľčany), teda v považských a severonitrianskych nárečiach. Získali sa aj odpovede

v podobe prídavného mena: *dutí* (Rudno nad Hronom, o. Nová Baňa) a *dutí strom* (Turová⁶, o. Zvolen).

Ako pomenovanie práchnivého, nahnitého, dutého stromu sa v ASJ 4 vyskytuje hlavne v západoslovenských (*dutí*) a ojedinele vo východoslovenských (*duti*) nárečiach.

V SESS sa interpretuje slovo *dutý*, ktorého pôvod siaha do indoeurópy, ako „pôvodne prídavné od *dut’*, fúkať“ a zaujímavé z hľadiska našej témy je, že pri dnešnom slove nadutý sa z vývinového hľadiska predpokladá rozvoj „fúkaný“ > „nafúknutý“ > „vnútri prázdny, vyhlbený, dutý“ (s. 140). Pri dužinatom vnútri kmeňa sa význam „nafukovať sa, zväčšovať svoj objem“ objavil vo viacerých prípadoch.

Aj slovo *dudla* je v slovenských nárečiach známe predovšetkým vo význame „dutina v bŕtlavom strome“. Takto je spracované aj v SSN a doklady sú najmä z východného Slovenska: *Dudla je džura v zhŕtitom dreve* (Smižany, o. Spišská Nová Ves), *Jag je dudla v leše f strome, pčoli tam idu* (Rozhanovce, o. Košice), *Pčoli do dudli pošli* (Trhovište, o. Michalovce). Z východnej časti stredoslovenských nárečí je tento význam doložený jednoslovnými dokladmi z Liptova a Gemera: *dudla* (Liptovský Mikuláš; Chyžné, o. Revúca).

Tento význam potvrdzujú aj súvislé nárečové texty. Uvádzame jeden úryvok z Hnilca (o. Spišská Nová Ves): *Je dudla na strome, strom biva dudlavi a tam še pčoli usadza. Keď zme hodzili do lesa na malini abo buroŕki – to čačorijetki –, buli pčoli v dudlavim strome. Ale tam še pčoli neutrimu, v žime zahinu.*

Slovo *dudla* sa v materiáli získanom dotazníkovým výskumom vo význame „dužinatý stred stromu“ zachytilo zhruba v rovnakých nárečových oblastiach ako pri hesle s významom dutiny v bŕtlavom strome v SSN, teda v časti liptovských nárečí a vo východoslovenských nárečiach. Konkrétne to bolo v lokalitách Nižná Boca (o. Liptovský Mikuláš), Bretejovce (o. Prešov), Hrabovec (o. Bardejov), Stročin (o. Svidník), Tisinec (o. Stropkov), Nižný Hrabovec (o. Vranov nad Topľou), Veľký Ruskov, Kuzmice (o. Trebišov), Lúčky (o. Michalovce). Zapisovatelia zistili aj podoby *dudlavina* (Čerhov, o. Trebišov), *dudlavi* (Choňkovce, o. Sobrance), *dudľavi* (Liptovská Osada,

⁶ V Turovej je rozdiel v odpovediach na otázku, ako sa pomenúva stržeň, kde bola odpoveď *dutí strom*, a ako sa povie, keď je strom práchnivý, nahnitý, dutý, kde bola odpoveď *deraví strom*.

o. Ružomberok; Šemša, o. Košice) a *dudlavi strom* (Kucany, o. Michalovce). Údaje, podľa ktorých sa význam „dužinatý stred stromu“ vyjadruje výrazmi s odvodzovacím základom *dudl-* (hlavne tými adjektívnyimi), vzbudzujú pochybnosti, najmä ak vidíme, že rovnaká odpoveď sa získala v tej istej lipovskej lokalite aj na otázku „práchnivý, nahnitý, dutý (o strome)“. Na túto otázku je v ASJ 4 prídavné meno *dudlavi* (*dudlavi*) očakávanou odpoveďou a je tiež doložené z nárečí východného Slovenska a priliehajúcich stredoslovenských nárečí, navyše však ešte aj z časti kysuckých a oravských nárečí. Okrem odpovedí v podobe prídavného mena sú v ASJ doložené aj tvary podstatných mien, ktoré dokumentujú slovotvorný potenciál slovenských nárečí (*dudlá/ak*, *dudľavka*, *dudlina*, a, pravdaže, *dudla*).

Dudlavina je v SSN zaznamenaná aj ako „duté miesto v zemi“, lebo *ke_ca* išlo z vozami popod *Osobitú*, *hňe_ca* zbadalo, že *pot koľesami je dudlavina* (Brezovica, o. Trstená). V súvislých textoch sme sa mohli presvedčiť, že takto sa pomenúva aj iná diera, napríklad vyhlbená v stuhnutej masti. V obci Čičmany (o. Žilina) si rozprávačka takto zaspomínala na svoje nezbedné detstvo: *No a oňi (mamka) to zaveseli na povali, to sadlo, na takí drôt duhi, abi potkan ľebo miž ňevišla. Ale ja som bola potkan! Manka braľi na záprašku z jedného boku a ja ze spotku! Ná keď ňebohá manka braľi, ľen keď im varečka ušla do d'ieri! To kričia: „Starí, starí, sem poj, tuto, poj sem, poj sem, čo je tuto porobené, aká dudla je do sadla!“*

Aj nasledujúce slová spomíname skôr preto, že sa nimi pomenúva nahnitý, dutý strom a údaje *práchno* (Lipovce, o. Prešov) a *práchňivec* (Zubrohľava, o. Námestovo) zistené na pomenovanie dužinatého stredy stromu nie sú ničím podporené. Podľa komentárov k mape v ASJ 4 je prídavné meno *práchňiví* rozšírené najmä v južnej oblasti západoslovenských nárečí. Vo východoslovenských nárečiach sa zaznamenali aj podoby *spráchňeti*, *sprašňeti* (ASJ 4, 1984, s. 51; 1985, s. 58 – 59). V SESS sa uvádza, že „*práchno* ,ľahko zápalná organická látka (huba, práchnivé drevo)“, staršie i „*plesen*, *hniloba*, *stletá*, *zuhoľnatená látka*“ je od „*prach*, doslova, čo sa rozpadáva, čo je rozpadnuté na *prach*“ (s. 464).

V nárečiach aj slová *trúchlo* (Výčapky, o. Nitra) a *truchlini* (Biňovce, o. Trnava) majú význam „práchno“, tieto konkrétne výskyty sa získali výskumom pre ASJ 4 ako odpovede na pomenovanie dužinatého stredy kmeňa. Pri slovese *trúchliť* sa predpokladá praslovanské, možno až indoeurópske

východisko. Podľa SESS sa predpokladá, že jeho význam pravdepodobne vyvíjal v dvoch smeroch. Pre nás je v tomto prípade zaujímavý ten prvý: „‘trieť, rozťerať, rozdrobovať‘ > ‚rozkladať (na drobné kúsky)‘ > ‚rozkladať sa, rozpadáť sa, tlieť, hniť, práchnivieť“ (s. 631).

Práchnivé drevo, bŕľavina je z oblasti severozápadoslovenských nárečí doložené ako *klenina*: *Ten strom, to je už len jedna klenina* (Valaská Belá, o. Prievidza) alebo *kl'eňina* (Dolná Mariková, o. Považská Bystrica). Zaznamenali ho aj pri výskume pre ASJ 4 ako pomenovanie dužinatého stredku kmeňa: *klenina* (Valaská Belá, o. Prievidza). Keďže to nie je ojedinelý prípad tohto typu, stojí iste za zmienku.

V ASJ 4 sa v komentárovej časti (ASJ 4, 1985, s. 58 – 59) spracúva deväť okruhov slov od rovnakého koreňa a ich odvodenín, ku ktorým je v mapovej časti (ASJ 4, 1984, s. 51) priradených 11 symbolov: 1. bŕľavý, zbutnetý; 2. dudlaví; 3. práchniví; 4. d'ieraví; 5. dutý; 6. zbaršneti; 7. dupni, dupnavi; 8. prázni; 9. zhŕtiť. Niektoré z nich sme predstavili v rámci textu spolu so súvisiacim materiálom získaným excerpciou z dotazníka pre ASJ 4, kde sa zisťovala odpoveď na pomenovanie dužinatého stredku kmeňa. Treba povedať, že prakticky všetky vyvolávajú ak nie pochybnosti, tak prinajmenšom otázky. Pre úplnosť uvádzame aj ten dotazníkový materiál získaný na pomenovanie dužinatého stredku kmeňa, ktorý sme do textu nezaradili a odpoveď nejakým spôsobom súvisí s dutým stromom: *d'eraví* (Dolná Strehová, o. Modrý Kameň), *shŕite* (Ražňany, o. Sabinov), *zhŕiti koreň* (Sol', o. Vranov), *zahŕite* (Lubotín, o. Sabinov), *sňilka* (Plavnica, o. Stará Ľubovňa).

Zostalo ešte čosi cez dvadsať zväčša jednotlivých výskytov slov, ktoré sa získali na pomenovanie dužinatého stredku stromu. Niektoré z nich sú evidentne chybné odpovede vyplývajúce zrejme z nepochopenia otázky, iné si zaslužia osobitnú analýzu. Spomenieme už iba dve slová z výskumu podľa dotazníka pre ASJ 4. Vznikli metaforicky na základe podobnosti mäkkého stržňa na priereze stromu s kvetom. Slovom *ruža* ho nazvali v obci Kubrica (o. Trenčín) a Vernár (o. Poprad). V Košickej Belej (o. Košice) výskumník zachytil názov *pupava*.

8. Tajomstvá skryté v dreve. Lyko sme drali zo stromov

Tesne pod kôrou je na stromoch tenká biela vrstva zvaná lyko. Toto vláknité pletivo stromu sa používalo ako materiál na viazanie v záhradníctve,

ovocinárstve, vo vinohradníctve, v košíkárstve a pod. V dobách hladomoru túto vrstvu dreva ľudia konzumovali. Niekedy priamo, inokedy sa sušila, drvila a pridávala do múky.

Doklady v HSSJ potvrdzujú, že lyko používali na viazanie viniča: *kupily sme lyka pre winycu* (Krupina, 1684). Dozvedáme sa, že je *lyko*, *wnjtrnj kúra na dřewe*⁷ (18. stor.). Takisto aj ďalší doklad z 18. storočia nám ukazuje iné dávne využitie lyka: *lyko teňké, na které dáwny pisawali, ktere gest pod kúrú drewa*. A na takýto materiál písavali nielen tí, čo boli „dávni“ už v 18. storočí. V knihe *Rozpamätávanie – Prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materi* sú zverejnené fotografie, ktoré dokladajú použitie vysušenej brezovej kôry pri nedostatku iného materiálu na písanie aj v období prvej svetovej vojny.

V SSN je heslo *lyko* (*liko*) s variantnými podobami *l'iko*, *l'igo* a *leko* vyložené ako „vláknité pletivo stromu pod kôrou, používané na viazanie v záhradníctve, vinohradníctve, košíkárstve a pod.“. Získavalo sa aj zo živých, aj z čerstvo padnutých či spílených stromov: *Liko zme draľi zo stromou* (Pukanec, o. Levice); *Leko sa u ná_spravilo z jauše* (Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň). Na pomenovanie lyka sa používa aj slovo *lyčie*, ktoré je z gramatického hľadiska hromadným podstatným menom: *Na ličia zme choďeľi do hori, tan zme draľi l'ipi a v'ibi a t'in zme viazavali viňice* (Pukanec, o. Levice), *kedz ňebulo liča, draľi me kabati, rendi me rezali a s tim me viazali* (Kaluža, o. Michalovce).

Ako vidno, na získavanie tohto materiálu slúžili často jelše, lipy, agáty, vrbý a podľa stromu, z ktorého ho získali, bolo napr. *agáčovuo liko* (Stredné Plachtince, o. Modrý Kameň), *v'rbové liko*, *lipové liko* (Stará Turá, o. Nové Mesto nad Váhom).

Ovocinári vedeli, že *ket še ščepia stromiki, treba gu temu aj liko* (Haniska, o. Prešov). A takisto vinohradníci vravia: *Ščúleki už vážeme z likom* (Trakovice, o. Hlohovec). Ťažko uveriť, ale aj takáto činnosť môže byť riziková. Informátorka z kraja dobrého vína si na to spomínala takto: *Jak sem mieya uvázané liko, krivák na liku, zavaďiyo sa to za kolek, tak sen si prst skoro urezaŷa* (Mokrý Háj, o. Skalica).

Vinič sa viazal a viaže aj inými materiálmi, čo je však samostatná téma, no spomeňme z nich aspoň jeden. Vlákno podobné lyku sa získava z palmy

⁷ V tomto prípade sa drevom myslí rastúci strom.

Rafia ruffia a podľa nej sa aj volá. Takisto sa používa na priväzovanie štep (u najmä viničného) alebo výhonku ku kolíkom. V Dolných Plachtinciach (o. Modrý Kameň) nám to približuje aj časť súvislého nárečového textu: *Viňidž viažu rafijou. Keď nebolo dostať rafiju, tak sa používalo agáčovuo liko, po obieleňi spot kuori z mlačih agáčou, čo sa dobre peskalo, páralo (driapalo). Toto liko sa miselo dlkšie močiťi, abi sa ňelámalo, kebi usklo.*

A skutočne: na to, aby lyko nevyschlo, bolo potrebné dbať. Ľudia na to používali rôzne spôsoby, napr. *agáčovuo liko pri viazaňi maľi pre_cebou v zástere, žebi ňeviskínalo* (Dolné Plachtince, o. Modrý Kameň).

V Dejinách Trnavy (v časti *Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia*) v texte o slovnej zásobe sa na pomenovanie lyka pod kôrou uvádza slovo *bel* (Nižnanský, 1988, s. 418). Toto slovo sme už spomínali v prvej časti príspevku, kde sa používalo na pomenovanie bledšej vrstvy dreva, ktorá je (ako lyko) živou časťou stromu vedúcou vodu a živiny.

Strom na svojom priereze ukrýva a zároveň odhaľuje mnohé. Možno sme neodhalili tajomstvá stromov, no priblížili sme čiastočku bohatstva našich nárečí.

LITERATÚRA A PRAMENE

ASJ 4 – Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

DVORNICKÁ, Ľubica: Čo prezradí zrezaný strom (1. časť). In: Kultúra slova, 2025, roč. 59, č. 3, s. 157 – 169.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda – JÚĽŠ SAV 2015. 704 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen historische entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften 2011, 780 s. ISBN 978-3-653-03121-8 (E-Book). Dostupné na https://www.peterlang.com/free_download?document_id=1067491&product_form=ebook&publication_type=pdf.

NIŽNANSKÝ, Jozef R. – PALKOVIČ, Konštantín: Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia. In: Dejiny Trnavy. Zost. J. Šimončíč – J. Watzka. Bratislava: Ikar 1988, s. 397 – 433.

Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963. 912 s.

SMATANA, Miloslav – BALLEKOVÁ, Katarína – HLÔŠKOVÁ, Hana – HOLEC, Roman: Rozpamätávanie. Prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materí. Ed. Miloslav Smatana – Katarína Balleková – Martina Kopecká – Dagmar Šimunová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 260 s.

SSN 1 – Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 936 s.

SSN 2 – Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006. 1066 s.

SSN 3 – Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R. Ved. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

<https://www.youtube.com/watch?v=16oRfsegVGg&t=15s> https://www.youtube.com/watch?v=Ac_Jrrm_HpE

<https://www.youtube.com/watch?v=-9LZz1W5s0g> <https://www.youtube.com/watch?v=KRtUAatK0CA>

ROZLIČNOSTI

Zazimovať – odzimovať

V našom jazyku sú pomerne frekventované dvojice slovies s predponou *za-* a *od-/odo-*, ktoré vyjadrujú vzájomný protiklad, napr. *zabaliť* „dať do obalu“ – *odbalíť* „zbaviť obalu“; *zapnúť* „zapínadlom spojiť“ – *odopnúť* „uvoľniť zo zapnutia“; *zamknúť* „uzavrieť kľúčom“ – *odomknúť* „otvoriť kľúčom“; *zadlžiť* „zaťažiť dlhom“ – *oddlžiť* „administratívnym úkonom zbaviť dlžoby, zadlženosti“; *zahaliť* „zakryť“ – *odhaliť* „odkryť“; *zakliať* „vyslovením kliatby premeniť niekoho alebo niečo“ – *odkliat* „zbaviť zakliatia“; *zabrzdiť* „pomocou brzdy zastaviť“ – *odbrzdiť* „uvoľniť pustením brzdy“. Niektoré viacvýznamové slovesá vytvárajú viaceré opozitné dvojice. Napr. sloveso *zablokovať* je opozitom slovesa *odblokovať* v týchto významoch: 1. umožniť prístup k niečomu alebo fungovanie niečoho odstránením prekážky, napr. *odblokovať chodbu*, 2. (opätovne) uviesť do činnosti alebo chodu odstránením alebo zrušením blokovania, napr. *odblokovať mobil*, 3. šport. profes. blokovaním zamedziť postup niekoho, niečoho; zabrániť v akcii niekomu, napr. *odblokovať hráča od lopty*, 4. obnoviť niekomu prístup (na sociálnych sieťach), napr. *zablokovaného používateľa môžete kedykoľvek v jeho profile odblokovať*¹.

Sémantický vzťah týchto opozitných slovies je rôznorodý. Predpona *za-* môže vyjadrovať zabalenie predmetu (*zabaliť*), uzatvorenie, zakrytie miesta/priestoru (*zamknúť*, *zahaliť*, *zablokovať*, *zapečatiť*, *zazátkovať*), zastavenie alebo prekazenie činnosti (*zabrzdiť*, *zablokovať*) alebo širšie rezultatívny spôsob slovesného deja, keď sa nejakou činnosťou dosiahne istý stav (*zapnúť*, *zadlžiť*, *zakliať*, *zamraziť*, *zalesniť*). Predpona *od-* vyjadruje zbavenie niečoho (*odbalíť*, *oddlžiť*, *odkliat*, *odmraziť*, *odlesniť*), uvoľnenie, odstrá-

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Výklad niektorých významov slovesa *odblokovať* sme prevzali zo Slovníka súčasného slovenského jazyka (O – Pn, 2021), ich číslovanie nezodpovedá číslovaniu v slovníku.

nenie prekážky (*odopnúť, odbrzdiť, odblokovať*), otvorenie miesta/priestoru (*odomknúť, odhaliť, odblokovať, odpečatiť, odzátkovať*).

Medzi dvojice slovies s protikladným vzťahom môžeme novšie zaradiť slovesá *zazimovať – odzimovať*. Z výkladových slovníkov sloveso *zazimovať* zaznamenáva iba Slovník slovenského jazyka (5. zv., 1965) s výkladom významu „pripraviť niečo na zimu, aby ju prečkalo bez poškodenia, bez ujmy“: *zazimovať včely, ovce; zazimovať zeleninu, zemiaky, kapustu*. Slovesu *zazimovať* sa venoval M. Považaj v príspevku *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka*, uverejnenom v Kultúre slova (2017). Autor ho definuje takto: „pripraviť niečo na zimu, aby sa chladom, mrazom nepoškodilo“: *zazimovať muškáty, zazimovať tropické rastliny; zazimovať korytnačku; zazimovať auto; zazimovať hrubú stavbu*.

Opozitné sloveso *odzimovať* nie je dosiaľ lexikograficky spracované. Dôvodom je isto jeho malá frekvencia: kým sloveso *zazimovať* má s derivátmi – prídavným *zazimovaný* a slovesným podstatným menom *zazimovanie* – v korpuse textov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV² (ďalej korpus) 4 956 dokladov, pri slovese *odzimovať* je to iba 265 dokladov. Ďalej uvádzame doklady z korpusu a z internetového vyhľadávачa: *Odzimujte záhradu a pripravte ju na jar.* (korpus; stavebnictvo.sk) – *Tu sú rady, ako zazimovať banánovníky a ako ich na jar odzimovať.* (internet) – *Korytnačky žijúce vonku odzimujeme v marci alebo apríli tak, že ich vrátíme do vonkajších domčekov vo výbehoch...* (internet) – *Ako správne odzimovať záhradný bazén?* (www.akobyvat.sk) – *V marci sme odzimovali požiarnu techniku a pripravili vozidlá na plnenie svojich úloh.* (www.obecsol.sk) – *Ešte pred spustením musia pracovníci fontány odzimovať.* (www.bakurier.sk) – *Chystáte sa odzimovať chalupu?* (adam.cas.sk)

Z derivátov slovesa *odzimovať* je najfrekventovanejšie slovesné podstatné meno *odzimovanie* (v korpuse 201 výskytov): *Výkonávame odzimovanie a zazimovanie bazénov.* (bazenovesialenstvo.sk) – *Už od marca prebiehalo odzimovanie mestských fontán.* (www.bratislava.sk) – *Prebehlo odzimovanie protipovodňovej techniky a vystrojenie povodňového vozíka...* (www.novabana.sk) – *Počasie pomaly pozýva k odzimovaniu chát a chalúp.* (www.

² Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) je interný korpus, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV. [cit. 20. 7. 2025]

globuya.com) – *Zhruba mesiac po odzimovaní (hadov) prichádza páriace obdobie.* (internet) Príčasie *odzimovaný* sa používa najčastejšie v spojeniach *odzimovaný bazén, bicykel, odzimovaná hasičská technika, motorka, loď, matka* (o ose), *odzimované nástroje, fontány*.

Sloveso *odzimovať* a jeho odvodeniny sa vyskytujú predovšetkým v textoch na stránkach obchodov a firiem zameraných na vybavenie domu a záhrady či služieb, ktoré sú s nimi spojené, časopisov zaoberajúcich sa bývaním, pestovaním rastlín a chovom živočíchov.

Na základe jednotlivých ukážok pri slovese *odzimovať* môžeme vypočítavať dva významy: 1. pripraviť rastliny alebo zvieratá po zimnom odpočinku na jar: *odzimovať záhradu, ruže, banánovníky, korytnačku, včely, hady*, 2. po zime uviesť /znova/ do (po)užívania, obnoviť činnosť, chod, prevádzku niečoho: *odzimovať dom, chatu, terasu, bazén* (v korpuse je najviac spojení s týmto slovom), *motocykel, fontánu, hasičskú techniku*. Zhrnúc (zovšeobecňujúco) možno význam slovesa *odzimovať* vyložiť ako „uviesť do stavu pred zazimovaním“.

Kým sloveso *zazimovať* je v staršej, lístkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra doložené od roku 1936 slovesným podstatným menom *zazimovanie* v spojení *zazimovanie ruží* z časopisu Slovenské ovocinárstvo, jeho opozitum *odzimovať* sa v lístkovej kartotéke nevyskytuje a objavuje sa až v novom korpuse textov prvýkrát v roku 2005.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

Ortograficko-gramatický slovník slovenského jazyka. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. M. Sokolová – A. Jarošová. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.

POVAŽAJ, Matej: Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (27). Kultúra slova, 2017, roč. 51, č. 3, s. 188.

Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Magdaléne Petrufovej – lexikografke par excellence

Ak by sme chceli začať napríklad rozprávko, tak by to mohlo vyzerať asi takto: Za hrubými múrmi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave na druhom poschodí v miestnosti č. 27 majú pracovný priestor tri pracovníčky – Magdaléna, Natália a Kristína. Každý z nich na jej profesijnej púti učaril jeden fenomén – jazyk a jeho reflexia v najširšom zmysle slova. Dnešný príbeh bude o najskúsenejšej z nich – o rusistke a lexikografke Magdaléne Petrufovej, ktorá v horúcich letných dňoch oslavuje vzácne narodeniny.

Predstavme krátko širšej verejnosti túto našu milú, tichú a skromnú kolegyniu, ktorá distingvovane a s veľkou pokorou zaznamenáva metamorfózy nášho každodenného jazyka do slovníkovej podoby. Magdaléna Petrufová (rod. Šoltésová) sa narodila 20. 7. 1950 v Košiciach, pričom vysokoškolské štúdium ruského a anglického jazyka absolvovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1968 – 1973). V r. 1983 získala akademický titul doktorka filozofie. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, kde pracuje od r. 1973, začínala najprv v oddelení slovanských jazykov a neskôr, od r. 1995, sa stala odbornou pracovníčkou oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie.

M. Petrufová¹ je celý svoj profesijný život „kolektívnym hráčom“. Inak to pri príprave slovníkových diel, na ktorých sa podieľala, azda ani nemôže byť (výnimkou je v slovenských podmienkach možno Anton Bernolák so svojím *Slowárom Slowenskím Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherským*, 1825). Ako rusistka nadobudla kvalitné lexikografické zručnosti pri zostavovaní 2. až 6. zväzku *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (L – O, 1982; P – Q, 1986; R – Š, 1990; T – Vú, 1993; Vy – Ž, 1995), pričom v 1. zväzku (A – K, 1979) pomáhala pri lexikografickej a redakčnej úprave textu. Keď si uvedomíme, že jednotlivé zväzky tohto prekladového slovníka vychádzali priemerne každé

¹ Bibliografiu prác Magdalény Petrufovej možno nájsť na osobnej stránke pracovníkov SAV na https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=2843&action=publications.

štyri roky, je to obdivuhodný výkon autorsko-redaktorského kolektívu. Ďalej nasledoval *Rusko-slovenský frazeologický slovník* (1998).

Jubilantka popri lexikografickej práci časopisecky prispela napr. správami o rusistických podujatiach. V jej recenzii zborníka o ruskej lexikografii v 70. rokoch 20. stor. nás upútala zmienka o sovietskom lexikografovi A. M. Babkinovi, ktorého názor parafrázuje takto: „slovník živého jazyka a jeho gramatika patria k tým knihám, ktoré možno opätovne vydávať bez rizika, že sa budú opakovať. Tento fakt vyvolávajú a zapríčiňujú stále zmeny v slovnej zásobe jazyka, zmena významov mnohých slov, ich schopnosť spájať sa s inými slovami novým spôsobom, čo vedie k vytváraniu nových významových odtienkov a nových slovných spojení. Tento stály pohyb v jazyku núti lexikografa, aby sledoval život jazyka, jeho jednotlivé prejavy a registroval jeho zmeny. Odborná práca lexikografa preto spočíva predovšetkým v citlivom výbere podstatného jazykového materiálu, v správnom posúdení nepodstatného a vedľajšieho a v precíznom vysvetlení skutočnej úlohy slov, ich spojení a s nimi spätých významov...“ (1978, s. 311) Toto tvrdenie je rovnako aktuálne aj dnes, po 50 rokoch. No zároveň by sme doplnili, že jazyk pre jeho dynamiku nemožno uchopiť v úplnosti, čoho dôsledkom je aj to, že – povedané s istým zveličením – každý slovník, ktorý vyjde, vzápätí zastaráva, čo sa, našťastie, nedeje „frontálne“, ale postupnou zmenou jednotlivostí, najčastejšie lexikálnych.

Keď v r. 1995 M. Petrufová prestúpila do oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie, hlavnou náplňou tohto pracoviska bola príprava koncepcie nového výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorý iniciovala PhDr. Klára Buzássyová, CSc., a spolu s PhDr. Alexandrou Jarošovou, CSc., sa ujali hlavnej vedeckej redakcie na tomto diele. A hoci práca na prekladovom a výkladovom slovníku je typovo odlišná – už len napr. tým, že prekladový slovník neprekladá významovú štruktúru východiskového jazyka do cieľového jazyka, ale pracuje s prekladovým ekvivalentom; výkladový slovník zostavuje významovú štruktúru hesla na základe analýzy dokladového materiálu – M. Petrufová svojou precíznosťou a obsahovou aj výrazovou čistotou spracúvaných hesiel ukázala, že má lexikografiu a vynikajúce redaktorské oko takpovediac v krvi. Počas prác na prvom zväzku sa spresňovala koncepcia slovníka v podobe inštruktážnych materiálov – dodatkov k jednotlivým spracúvaným lexikálno-gramatickým javom. Jubilantka zostavila dodatok

napr. k spracúvaniu frazeológie, pomnožných substantív či skratiek a značiek. Heslá každého zväzku prechádzajú niekoľkými cyklami redakčných a počítačových úprav, ako aj odborných či etymologických konzultácií a napokon recenzným posúdením. M. Petrufová okrem pozície autorky hesiel zastáva v tomto monumentálnom projekte niekoľko kľúčových postov – ako predredaktorka zaškoľuje nové kolegyne do lexikografickej techniky, ako interná redaktorka pomáha pri úprave a čistení hesiel ostatných autoriek, ako editorka v záverečnej etape zjednocuje heslá z hľadiska ich príslušnosti k jednotlivým lexikálno-sémantickým skupinám a slovným druhom, ako jazyková korektorka doladzuje záverečný vizuál rukopisu. V pracovných diskusiách o aktuálnych problémoch a ich riešeníach M. Petrufová prejavuje obdivuhodnú mieru uvážlivosti, umiernenosti a citu pre spravodlivé, nezaujaté rozhodovanie.

Doteraz vyšli štyri zväzky tohto slovníka (A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015; O – Pn, 2021). Ešte pred samotným vydaním toho-ktorého zväzku autorsko-redaktorský kolektív slovníka oboznamoval verejnosť s ukážkami hesiel v rubrike *Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka* v časopise Kultúra slova. Autorka tak publikovala osem ukážok z rukopisu. V chystanom piatom zväzku (Po – Prchnutie) je autorsky či redakčne zodpovedná za heslá *posväcovanie – potierať sa, preloviť – premenúvať, preorganizovanosť – prepumpovávať*, a keby sme z tohto súboru vybrali napríklad ňou skoncipované heslo *presný*, pokojne by sme mohli povedať, že významová štruktúra tohto adjektíva vrátane frazeológie dokonale vystihujú aj osobnú charakteristiku našej oslávenkyne, spôsob či štýl jej práce a vôbec jej životné krédo: **presný** -ná -né 2. st. -nejší príd.

1. (o človeku) vyznačujúci sa dôkladnosťou v konaní, v myslení, v práci, dôsledný, spoľahlivý
 2. bezchybne, spoľahlivo fungujúci; splňajúci (technické al. normové) požiadavky na dokonalosť, presnosť
 3. jednoznačne, jasne, presne urobený, určený, vymedzený
 4. v úplnosti zodpovedajúci skutočnosti; presne vystihujúci skutočnosť
 5. (v športe, v boji) presne zasahujúci cieľ
- fraz. *presný ako hodinky* dochvilný; *mať presnú mušku* presne strieľať

Presnosť a dôslednosť v práci Magdalény Petrufovej sa prirodzene odrazila aj v ďalšej pozícii, a to ako výkonnej redaktorky časopisov *Slavica*

Slovaca (jazykovednej časti, 1986 – 1990) a *Jazykovedného časopisu* (1996 – 2006). Nemožno sa tomu ani čudovať, lebo akýkoľvek text vytvorený alebo zredigovaný jubilantkou je natoľko jazykovo číry, obsahovo presný a zrozumiteľný, že čitateľovi poskytuje skutočný duchovný pôžitok.

Tu by mohol príbeh pokračovať ešte ďalej, no zmienime sa už iba o jednom. Spomínali sme úlohu M. Petrufovej ako predredaktorky, akejsi tútorky, ktorá zasväčuje začiatočníkov do tajov lexikografie. Na tomto mieste si dovoľím prejsť do 1. slovesnej osoby singuláru a byť trochu osobnejšia, lebo jedným z takýchto nováčikov som bola aj ja:

Milá Magduška, dôkladne ste čítali moje prvé pokusy o zostavenie hesla a trpezlivo vysvetľovali opravy. Vďaka Vašej (ako aj celého autorsko-redaktorského tímu) systematickosti, starostlivosti a láskavosti som si postupne uvedomila, koľko neviditeľnej a minucióznej práce sa skrýva za portrétom hoci len jedného hesla. Vážime si Vašu profesionalitu a nesmiernu pracovitosť, čoho dôkazom je napríklad objem Vašich skoncipovaných hesiel prekračujúci bežnú kapacitnú normu. Ďakujeme Vám za ochotu vždy pomôcť a rozložiť sily, keď to bolo potrebné. Vďaka za priateľstvo, kolegiálnu či úsmev na chodbách nášho ústavu. Do ďalších rokov Vám všetci želáme veľa Božieho požehnania, zdravia, radosti, pokoja a šťastia tak v rodinnom prostredí, ako aj medzi nami, t. j. za múrmi Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV v Bratislave, konkrétne na 2. poschodí v miestnosti č. 27.

Nicol Janočková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Sto rokov od narodenia Jozefa R. Nižnanského (1925 – † 1996)*

MILOSLAV SMATANA

Obrázok z minulosti

Drobnejšia, nízka postava, schúlená do myšlienok, veniec nezbedných šedín. Na prvý pohľad zamyslená, akoby zachmúrená tvár, prísny vzhľad. No potom zbadáš šibalskú iskru v oku a uvedomíš si, že ťa len tak neprehliadne. Oslovíš

ho, spýtaš sa, poprosíš o radu. Vždy reaguje ochotne, s hlbokým záujmom riešiť tvoj bádateľský problém. Spozornieš a nevieš, či žartuje alebo vraví vážne. Rozmýšľaš, prečo hovorí o niečom, čo s tvojou otázkou naoko nesúvisí. Jeho jazykový prejav je prepletený rozmanitými frazémami, musíš pozorne počúvať. No napokon ťa s prehľadom a erudovane usmerní tak, že odchádzaš spokojný, riešenie tvojho problému je naporúdzi. Avšak v hlave ti víria otázky, z ktorých ťa zaujíma odpoveď najmä na jednu: kde sa to všetko v tom človeku vzalo a odkiaľ to množstvo faktov zrazu zobral? Ako keď mávneš čarovným prútikom. Časom však pochopíš, prečo to tak je a ako to všetko krásne do seba zapadá.

* * *

Jozef R. Nižnanský sa narodil 3. 7. 1925 a jeho celý život je spätý s Brestovanmi, obcou neďaleko Trnavy. Ako sa neskôr ukázalo, rodný kraj i obec sa do mladej mysle budúceho bádateľa natrvalo zapísali a vo viacerých oblastiach podnietili jeho pracovné i vedecké činnosti. Práve tu začal naplno vnímať a živo sa zaujímať nielen o život a prácu obyčajných ľudí a ich jazyk, ale aj o hlbšie poznanie histórie Brestovian a okolia a dejín vo všeobecnosti. Svedčí o tom aj jeho rozhodnutie študovať odbor slovenský jazyk – história na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave (1945 – 1950). Jeho ďalšie životné smerovanie naznačili menšie prozaické práce, ktoré tvoril a začal publikovať už počas štúdia.

Práca s jazykom a slovom tvorila podstatnú zložku jeho činností na oboch jeho budúcich pracoviskách. Na prvom z nich, v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (neskôr známom ako Tatran), pôsobil v rokoch 1953 až 1968. Tu naplno rozvinul svoj nevšedný cit pre prácu s jazykom ako prekladateľ, redaktor a editor. Počas pôsobenia vo vydavateľstve pripravil a komentoval vydania starších diel (napríklad J. Fándlyho, J. I. Bajzu, H. Gavloviča, L. Štúra, J. Francisciho, J. C. Hronského, osvietenského Pavla Michalka) a do súčasnej slovenčiny pretransformoval aj niektoré diela bernolákovcov. Ako člen redakcie slovenskej a českej klasiky sa pomerne intenzívne zaoberal i prekladom z českej literatúry. Niektoré jeho preložené práce bolo možné nájsť pod pseudonymom Ján Haras a vlastné prozaické diela publikoval pod pseudonymom Fero Kristek.

„Jozef Nižnanský sa nedostal k jazykovednému, historickému a etnografickému štúdiu a výskumu náhodne, ale veľmi cieľavedome. Pre svoje prozaické práce zhromaždil dávno predtým, ako ich napísal, množstvo reálií zo ži-

vota dedinského ľudu, jeho rozličných pracovných odvetví, remesiel (vieme, že najmä vinárstvo a včelárstvo mu boli vecou srdca), zachovávajúc pritom bohatstvo nárečovej lexiky“ (I. Felixová, s. 81).¹

V tomto období spolupracoval s M. Majtánom a M. Majtánovou na zostavení a textovej úprave diela Juraja Fándlyho *Pilní domajši a poľní hospodár*, ktorého prvý zväzok vyšiel vo vydavateľstve Tatran už v r. 1990 a druhý zväzok (edične ho pripravila T. Laliková) až v r. 2021 vo vydavateľstve Veda.

„Pri spomienke na Jožka Nižnanského nemožno nespomenúť jeho úsilie získať čo najviac poznatkov z najrozličnejších prameňov viacerých odborov, a získať tak čo najpodrobnejší a najplastickejší obraz o predmete svojho záujmu a bádania. V tomto jeho úsilí bol aj mne ako mladšiemu príťažlivým vzorom a často sme si navzájom vymieňali získané poznatky a skúsenosti. A to bol aj začiatok našej neskoršej spolupráce pri príprave vydania šiestich známych častok Fándlyho Pilného poľného a domajšieho hospodára...“ (M. Majtán, s. 39).

Počas práce vo vydavateľstve sa popri redaktorskej a editorskej práci venoval národopisnému výskumu v rodnom kraji a výsledky svojich zistení postupne prezentoval vo viacerých príspevkoch, napríklad *Z minulosti vinohradníctva na dolnej Blave* (Slovenský národopis, 1956), *Vinohradnícka terminológia v západoslovenskej obci Brestovany* (Jazykovedné štúdie, 1966).

Jazykové danosti a pracovné skúsenosti získané v mladosti dokázal dokonale a funkčne uplatniť aj na svojom druhom pracovisku ako dialektológ a lexikograf. Na pôde dialektologického oddelenia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) v Bratislave (1968 – 1990) pôsobil ako odborný, neskôr samostatný odborný a napokon aj vedúci vedeckotechnický pracovník. Niekdajší tvorivý zamestnanec vydavateľstva Tatran tak začal písať novú kapitolu svojho života. Naplno sa v nej venoval výskumu slovenských nárečí a husto ju popísal vedeckými zisteniami o nich a o ich slovnnej zásobe.

„Jožko vo svojom záujme o dialekty zháňal aj všelijakú starú remeselnícku terminológiu, nielen poľnohospodársku, ktorú ako syn roľníka dobre poznal. Aj mňa prosil, aby som mu zapísal nejaké ‚staré slová‘, ktoré som

¹ Spomienkový text ilustrujeme citáciami z príspevkov v publikácii *Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský*. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007. 311 s. ISBN 978-80-224-0983-4.

počul ešte od mojej babičky či iných starších Seredčanov. Keď sa dozvedel, že jeden môj strýko v Seredi bol debnár, nedal mi pokoja“ (J. Pašteka, s. 90).

Už vo svojich raných príspevkoch o mlatbách, hospodárskych staviskách, žatve, včelárení, rybárstve či chove koní dokázal zúročiť získané národopisné poznatky a nárečový materiál z Brestovian a ich okolia. Okrem prioritných nárečových či národopisných výskumov sa činil aj ako iniciátor archeologických výkopov v tejto oblasti. Živý záujem o Brestovany či iné obce okresu Trnava a zbieranie nárečového materiálu z tejto časti západného Slovenska potvrdzuje nielen jeho publikačná činnosť, ale aj archív nárečových textov v dialektologickom oddelení ústavu bohato naplnený výsledkami jeho výskumov. Všetky výskumné činnosti J. Nižnanského, hlboký záujem o ne, dôsledné a minuciózne bádanie a napokon i prezentované výsledky jeho vykonaných bádanií ho predurčili stať sa nielen odborníkom v oblasti dialektológie a lexikografie, ale aj histórie a etnografie.

Svoje výskumy vo viacerých obciach rodného kraja dokázal zúročiť pri opisoch a nárečovej charakteristike konkrétnych oblastí, prípadne jednotlivých obcí. Takto napríklad vznikla v spolupráci s K. Palkovičom rozsiahla štúdia *Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia* v publikácii *Dejiny Trnavy* (1988) alebo aj detailne spracovaná charakteristika nárečia obce Cífer (1991). J. Nižnanský si však našiel čas aj na výskum iných nárečí. Spolu s I. Ripkom sa zúčastnil na nárečovom výskume obcí kysuckej zátopovej oblasti a výsledky tejto záchrannej akcie spoločne spracovali v štúdiu *Charakteristika nárečí zátopovej oblasti na Kysuciach* (1980).

Takmer od začiatku pôsobenia v JÚLEŠ SAV sa popri iných činnostiach venoval ľudovej terminológii.

„Jedným z tematických okruhov, na ktoré z etnograficko-dialektologického aspektu zameriaval svoju pozornosť Jozef Nižnanský, bolo pestovanie a uskladňovanie obilia (Nižnanský, 1958; 1960; 1978), základného poľnohospodárskeho produktu jeho rodnej chlebobdarnej trnavskej roviny. V svojich prácach zachytil nielen veľkú časť bohatej nárečovej terminológie z tohto poľnohospodárskeho odvetvia, ale slovenskej nárečovej lexikografii v nich zanechal aj spoľahlivý zdroj informácií o ich významovej náplni“ (A. Ferenčíková, s. 23).

Jeho pričinením v rokoch 1969 – 1975 postupne vznikli dotazníky týkajúce sa nárečovej lexiky vinohradníctva, včelárstva, ľudových jedál, kuchynského inventáru, nápojov a ich konzumovania a prípravy jedál a ich kon-

zumovania. Pomocou dôkladne pripravených dotazníkov sa Nižnanskému podarilo získať neobyčajne bohatý, cenný, nadčasový a prínosný materiál, ktorý umožnil nielen porovnávanie a verifikáciu, ale aj dopĺňanie a rozširovanie ďalších dialektologických výskumov. Navyše, získaný materiál doteraz predstavuje nezastupiteľnú úlohu pri prácach na celonárodnom nárečovom slovníku a jeho koncipovaní. Dotazníkmi získaný materiál postupne spracúval a výsledky svojich zistení prezentoval na stránkach jazykovedných a iných odborných časopisov.

Zozbieraný dotazníkový materiál pomohol aj pri založení, naplnení a podstatnom rozšírení tematickej (vecnej) kartotéky dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV, na ktorej systematizácii a funkčnosti mal veľkú zásluhu práve J. Nižnanský. Vecná kartotéka predstavuje aj v súčasnosti jednu z podstatných zložiek základnej kartotéky dialektologického oddelenia a je nezastupiteľnou pomôckou nielen pri bližšom poznávaní slovenských nárečí, ale aj pri koncipovaní dialektologických štúdií a pri spracúvaní hesiel celonárodného nárečového slovníka. Ako člen autorského kolektívu stál J. Nižnanský pri zrode jeho koncepcie, tvorivo sa podieľal na príprave ukážkového zväzku (1980) a ako spoluautor a spoluredaktor aj úvodného prvého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1994). V niekoľkých štúdiách sa venoval i teoretickým otázkam z oblasti nárečovej lexicológie a lexicografie, napríklad *Exemplifikácia v nárečovom slovníku* (1980), *Terminologická vrstva lexiky v Slovníku slovenských nárečí* (1984) a pod.

„Jozef Nižnanský pracoval v nárečovom oddelení na príprave celonárodného Slovníka slovenských nárečí ako jeho spoluautor a taktiež spoluredaktor. Tu sme ho už poznali ako znamenitého dialektológa, lexicografa a etnografa, neuvedomujúc si, koľko rôznorodej, náročnej práce vykonal, aby získal túto erudovanosť aj v iných odboroch“ (I. Felixová, s. 82).

Jozef Nižnanský pôsobil v JÚLŠ SAV až do odchodu do dôchodku v r. 1990. No aj potom pravidelne prichádzal medzi svojich kolegov do nárečového oddelenia a ako konzultant tvorivo a nezištne pomáhal pri slovníkových prácach.

„Prácu kohokoľvek z nás zakryje čas a aj tých najväčších a najvýznamnejších vedcov raz prekonajú iní, no lásku, ktorú sme zasiali do srdc ľudí, neprekoná žiaden čas, tá je nesmrteľná. Preto som Bohu vďačná za to, že som smela niekoľko rokov pracovať na tom istom pracovisku ako Jozef Nižnanský“ (L. Dvornická, s. 44).

Pri príležitosti nedožitých osemdesiatych narodenín Jozefa R. Nižnanského zorganizoval JÚLŠ SAV v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou SAV v novembri 2005 na jeho počesť jednoduchý vedecký seminár a spomienkovú slávnosť. Atmosféru podujatia, prehľad vedeckej činnosti a aktivít J. Nižnanského spolu so súborom jeho popularizačných textov prezentovala publikácia z tohto podujatia nazvaná *Tradícia v slove, slovo v tradícii* s podtitulom *Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský*, ktorá je koncentrovaným prierezom celoživotnej výskumnej činnosti a tvorby všestranného bádateľa. V prvej časti (zostavenej z príspevkov z vedeckého seminára a zo spomienkovej časti podujatia) sa prehľadne a výstižne približuje jeho osobnosť a vedecká životná dráha. Čitateľ má jedinečnú možnosť bližšie ho poznať predovšetkým ako dialektológa a lexikografa, ktorý stál pri zrode celonárodného nárečového slovníka, ako autora viacerých už spomenutých tematických (vecných) dotazníkov na výskum nárečovej slovnej zásoby a tiež ako redaktora, editora, prozaika, etnografa a archeológa. V jednotlivých štúdiách a príspevkoch zo seminára je zachytené široké spektrum tematických okruhov, na ktoré zameriaval svoju pozornosť najmä z etnograficko-dialektologického aspektu. Kniha je vlastne prehľadným a výstižným pohľadom na osobnosť J. Nižnanského, ktorý takmer kompletne rekapituluje podstatnú časť jeho vedeckých činností i záujmov a zreteľne naznačuje, v čom mnohých kolegov a nasledovníkov inšpiroval. Prezentované príspevky tematicky reagujú napríklad na oblasť vinohradníctva, poľnohospodárstva, predstavujú podnety onomastiky pre dialektológiu, podrobne opisujú Nižnanského nárečové výskumy v Brestovanoch, vypovedajú o prepojení nárečovej lexikografie a etymológie, predstavujú katalogizáciu terminologických dotazníkov a pod.² Výpovedným a užitočným je podrobný súpis prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1946 – 1995. Druhá časť publikácie tvorí popularizačné príspevky J. R. Nižnanského uverejnené v časopise *Výživa a zdravie* v rokoch 1970 – 1995. V nich sa naplno ukazuje celé spektrum záujmov zameraného dialektológa v oblasti ľudového stravovania, ale aj v niektorých iných tematických oblastiach. Množstvo nárečových lexém z okruhu konzumácie sviatočných i všedných jedál a nápojov dopĺňajú informácie o živote, myslení a zvykoch ľudí a tiež pohľady do dejín jazyka a života

² Niektoré výstižné vyjadrenia autorov o jeho osobnosti ako vedca i človeka pripomíname a citujeme v texte tohto príspevku.

prostredníctvom historických prameňov. Neprehliadnuteľné sú tematicky pútavé nárečové texty napríklad o Vianociach na Záhorí, o tom, ako prebiehal Štedrý večer v Bučanoch pri Hlohovci, o fašiangoch v Malženiciach pri Hlohovci, o využití maku v brestovianskej kuchyni a i.

V roku 2015 sme si na stránkach Kultúry slova v príspevku *Niekoľko spomienok na Jozefa R. Nižnanského* s trochou nostalgie naňho zaspomínali (s. 243 – 246). Spájajúcim motívom spomienok bol brestoviansky cintorín, na ktorom sme sa so vzácnym kolegom v r. 1996 naposledy rozlúčili a ne-skôr, pri príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatich rokov sme toto miesto opäť navštívili. V spomienkach sme sa vrátili aj do roku 2005 na seminár usporiadaný pri príležitosti jeho nedožitých osemdesiatin. Mozaika jubilejných a pracovných prednášok, vzácných spomienok a bezprostredných rozprávání vytvorila pestrý obraz o človeku, ktorý svoju prácu miloval a vedel pre ňu zapáliť iných vlastným nadšením. Spomínali sme na jeho život a prácu, ktoré boli neustále prepojené s rodnými Brestovanmi, ale aj na to, že práve rodná obec mu ponúkla prvotné podnety pre prácu a mala svoj podiel aj na tom, že sa do jeho mena dostala skratka R. – Remža, ktorú často používal na odlíšenie od menovcov rodákov. V spomienkach sme nazreli do jeho pracovne, kde často sedel v tvorivom zamyslení: cigareta medzi prstami jednej ruky, ceruzka v druhej. „Pozrite, opäť komusi rozdáva svoje rady, pričom je štedrý a skúpy. Štedrý v pohostení, pomoci a rozdávaní vlastného času, skúpy v samochvále.“

„Raz som vo vlaku z Bratislavy čítal a previezol som sa do Brestovian. Vystúpil som v domnienke, že čoskoro pôjde vlak späť. Ten však mal ísť až o tri hodiny a bola krutá zima. Na stanici sa nekúrilo, tak som šiel skúsiť, či nebude Jožko v Brestovanoch. Bol. Priniesol teplú praženicu a víno. Sedeli sme oproti sebe pri dvoch pohároch a vtedy, keď rozprával o tohtoročnom mladom víne, som pochopil, ako rozumie jeho duši“ (J. Šimončíč, s. 87).

Na konci našich spomienok zaznelo povzdychnutie, ktoré sprevádzalo niekoľko priliehavých viet: „Keby tu bol Jožko, ten by vedel... Každý niečo hľadá, overuje. Jeden v abecednej kartotéke, iný v atlasových materiáloch, ďalší v nárečových textoch. Pozrite sa ešte v Jožkových dotazníkoch... Overte si to vo vecnej kartotéke...“

Áno. Za tým všetkým stojí on a jeho práca.

Súčasnosc'

Je 25. jún 2025. Pri príležitosti storočnice Jozefa R. Nižnanského zorganizovalo dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV spomienkový seminár v Brestovanoch s položením venca na jeho hrob a vzdaním úcty na miestnom cintoríne. Prítomní dialektológovia naplnili v tento deň aj vedecký zámer podujatia a uskutočnili sondážny výskum lokálneho nárečia. Znova sme sa ocitli s Jožkom aspoň v spomienkach a rozhovoroch s jeho rodákmi.

Po desiatich rokoch teda opäť prechádzame brestovianskymi uličkami a v našej myslí oživa miesto večného odpočinku, na ktoré vkročíme tak ako pred časom. Často v spomienkach, no teraz opäť naživo zažívame spoločne realitu, ktorú našim pohľadom, mysli a srdciam ponúka náhrobok s menom nášho bývalého váženého a milého kolegu. Nie sú tu všetci, ktorí tu boli pred desiatimi rokmi. Niektorí už za ním navždy odišli. Prichádzajú však noví, mladí, ktorí jeho odbornosť presiaknutú človečenstvom vnímajú cez nás ostatných. A naozaj je to tak: náš Jožko, nadovšetko oddaný svojmu pracovnému i osobnému životu, má stále čo povedať nielen nám, ale aj tým, ktorí po nás prichádzajú a osobne ho nepoznali.

Cez všetky generácie zostávaš v našej pamäti, drahý Jožko, a výsledky tvojej práce nás spoľahlivo sprevádzajú aj v týchto časoch.

Zdá sa, že odpoveď na našu otázku z minulosti sme už našli. Dnes už naozaj vieme, prečo to všetko tak krásne do seba zapadá. Ďakujeme.

LITERATÚRA

FELIXOVÁ, Iveta: Súpis prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1946 – 1995. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007, s. 95 – 108.

SMATANA, Miloslav – DVORNICKÁ, Ľubica: Niekoľko spomienok na Jozefa R. Nižnanského (3. 7. 1925 – 14. 2. 1996). In: Kultúra slova, 2015, roč. 49, č. 4, s. 243 – 246.

Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007. 311 s. ISBN: 978-80-224-0983-4.

SPYTOVALI STE SA

Urban golf a adventure golf. – Do jazykovej poradne prišla otázka, ako používať v slovenských textoch pomenovania *urban golf* a *adventure golf* a či sa píše prídavné meno *urbangolfový* spolu. Ide o druhy golfu, ktoré sa hrajú aj na Slovensku.

Podľa opisu od volajúceho a dohľadaných informácií slovné spojenie *urban golf* označuje typ golfu, ktorý sa nehrá na špeciálne upravenom trávnom ihrisku, ale golfové dráhy sú prevažne v uličkách mesta a v okolitých parkoch. Má voľnejšie pravidlá ako klasický golf a hráčske vybavenie tvorí bežná golfová palica, ľahká penová loptička, odpaľovacia podložka a mapa s inštrukciami, pravidlami hry a vyznačenými dráhami.

Názov *urban golf* pochádza z angličtiny a v slovenčine nie je zatiaľ veľmi frekventovaný. Korpusová databáza textov Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)¹ ukázala iba 17 výskytov, ktoré pritom boli z dvoch webových stránok. Podľa internetového prehliadača Google je na stránkach v slovenskom jazyku 58 výskytov. Hra, ktorú opísal volajúci, nie je v našom prostredí až taká rozšírená, čo potvrdzuje aj malý počet dokladov ekvivalentu *mestský golf* (18 výskytov). Z príkladov vyberáme: **Urban golf alebo mestský golf je odpoveď pre tých, ktorým sú dokonale pokosené ihriská a prísne pravidlá bohatých golfových klubov proti srsti.** (brejk.pluska.sk) – **Faktom však je, že mestský golf sa stáva populárnym športom a získava si čoraz viac priaznivcov.** (prechlapa.sk)

Druhý skúmaný názov golfovej hry s prívlastkom *adventure* je oveľa frekventovanejší. V uvedenej textovej databáze sa nachádza 605 dokladov, napr. **Pravidlá a charakter adventure golfu však majú bližšie k veľkému golfu.** (MY Oravské noviny 2011) – **Unikátnosť dreveníc spojená s moderným adventure golfom je tou správnou kombináciou.** (janosikovdvor.sk)

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i. [cit. 28. 6. 2025]

Na stránke janosikovdvor.sk je bližší opis hry aj fotogaléria ihriska: Tento šport pochádza zo Severnej Ameriky. Hrá sa na umelej tráve a podobá sa minigolfu. Na rozdiel od minigolfu sú prekážky prírodné alebo ich tvoria nerovnosti terénu, či rôzne piesočné bunkre. K vybaveniu na hru patrí rovnako golfová palica a minigolfové kladivko.

V prekladovom Veľkom anglicko-slovenskom a slovensko-anglickom slovníku (Lingea, 2014) sa heslo *adventure* prekladá ako *dobrodružstvo, zážitok*. Z analýzy dokladov v korpuse vyplýva, že sa v tomto význame v súvislosti s golfom používajú obidva slovenské ekvivalenty: *dobrodružný golf* (5 výskytov) a *zážitkový golf* (7 výskytov), napr. *Hostia sa budú môcť v areáli hotela skvele baviť na **dobrodružnom golfovom ihrisku***. (penziony-hotely.sk) – *V rámci tohto balíčka aktívneho relaxu môžete využiť i ponuku **zážitkového golfu***. (aventuria.sk) Obe formy možno považovať za vhodnú alternatívu anglického výrazu.

Názvy opísaných golfových hier sa skladajú z anglických výrazov *urban* a *adventure* vo funkcii nesklonného prídavného mena a z podstatného mena *golf*, ktoré sa skloňuje, napr. *Ďalšou výhodou týchto loptičiek vyrobených z gumy, plastu či kože je, že sa po dopadnutí na povrch neodrážajú tak divoko ako ich originálni predchodcovia, čo je pri **urban golfe** veľká výhoda*. (brej.plusk.sk) – *Vo štvrtok 15. 7. 2010 sa uskutočnil 1. amatérsky turnaj v **adventure golfe** v dvoch kategóriách: dospelí a deti*. (adventure-golf.sk)

V rámci položenej otázky sme sa pozreli aj na pravopis prídavného mena utvoreného zo slovného spojenia *urban golf* a *adventure golf*. Písanie týchto zložených adjektív je najmä vzhľadom na ich novosť v jazykovej praxi stále rozkolísané, takže v textoch na internete možno nájsť všetky tri podoby, teda písané spolu, so spojovníkom aj oddelene, a to *urbangolfový/urban-golfový/urban golfový*, v prípade druhého spojenia podoby *adventure-golfový/adventure golfový* (podobu *adventuregolfový* sme nenašli), pričom najčastejšie v spojení so slovami *okruh, klub, turnaj, ihrisko, stanovište*. Podľa pravopisných pravidiel by sa zložené prídavné mená utvorené z dvojslovných spojení mali zapisovať ako jedno slovo bez spojovníka. Slovné spojenie *adventure golf* sa používa aj vo funkcii prívlastku: *V susednom Česku už niekoľko rokov existuje aj **adventure golf** liga*. (novinyzilinec.sk) – *2x vstup na **adventure golf ihrisko*** (hoteltenis.sk).

Na záver môžeme konštatovať, že anglicizmy tvoria súčasť golfovej terminológie, preto sa prirodzene vyskytujú aj v slovenských textoch a nemožno vylúčiť ich používanie v pôvodnej, prevzatej pravopisnej podobe. Vhodné sú však aj slovenské ekvivalenty pre *urban golf* – *mestský golf* a pre *adventure golf* – *dobrodružný* alebo *zážitkový golf*. Bude záležať len na používateľoch jazyka, či sa v slovenčine udomácní prevzatý citátový výraz a časom sa prípadne adaptuje, alebo preváži používanie domácej podoby názvu tejto novej športovej hry.

Kristína Piatková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Z WEBOVEJ PORADNE

Cudzie geografické názvy. – Kedy sa v slovenských textoch môžu používať originálne názvy miest ako *München, Köln, Venezia, København*?

Pri geografických názvoch sa rozlišujú endonymá a exonymá. Endonymum je názov geografického objektu v jazyku používanom na území, kde sa tento objekt nachádza, napr. *München, Köln, Venezia, København*. Exonymum je názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt nachádzajúci sa mimo územia, kde má tento jazyk úradné postavenie, a jeho podoba sa líši od názvu používaného v úradnom jazyku územia, kde sa tento geografický objekt nachádza, napr. slovenskými exonymami sú názvy v podobe *Mníchov, Kolín nad Rýnom, Benátky, Kodaň*. Takéto exonymá schválené názvoslovnou autoritou sa nazývajú štandardizované exonymá alebo štandardizované názvy a ich používanie je záväzné v slovenských kartografických dielach, v úradnej činnosti štátnych orgánov a obcí aj v tlači a v iných prostriedkoch masovej komunikácie. Zoznam slovenských exonym sa uvádza v publikácii Úradu geodézie, kartografie a katastra SR *Slovenské vžitá názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky*, ktorá je prístupná na stránke www.skgeodesy.sk. Názvy ako *Mníchov, Benátky a Kodaň* nájdete aj v Pravidlách slovenského pravopisu aj na adrese slovník.juls.savba.sk. Cudzie geografické názvy, ktoré nemajú v slovenčine štandardizované exonymum, píšú sa v pôvodnej podobe, napr. *Ålesund* v Nórsku, *Algeciras* v Španielsku, *Bacabal* v Brazílii.

Bachledova dolina. – Prečo sa *Bachledova dolina* píše s krátkym *a* na konci?

V prvej časti názvu *Bachledova dolina* je použité privlastňovacie prídavné meno, preto sa píše s krátkym *a* na konci.

Historický názov akadémie. – Je správne používať *Banská a lesnícka akadémia* alebo *Banická a lesnícka akadémia*?

Ako naznačuje spracovanie hesiel v Slovenskej všeobecnej encyklopédii Encyclopaedia Beliana (pri hesle *Banická a lesnícka akadémia* je odkaz na heslo *Banská a lesnícka akadémia*, pri tomto hesle sa ako rovnocenné uvádzajú obidve podoby; heslo aj výklad sú v elektronickej podobe prístupné na <https://beliana.sav.sk/heslo/banska-lesnicka-akademia>), v názve vysokej školy v Banskej Štiavnici sa v praxi používajú obe podoby prídavného mena: *Banská a lesnícka akadémia* aj *Banická a lesnícka akadémia*. Takéto spracovanie zodpovedá rozličnému uvádzaniu hesla v starších slovenských encyklopedických dielach, v ktorých sa v názve školy použilo buď prídavné meno *banský* (napr. v Encyklopédii Slovenska a v Pedagogickej encyklopédii Slovenska), prídavné meno *banický* (napr. v Slovenskom biografickom slovníku), alebo obidve (v Malej encyklopédii Slovenska). So zreteľom na význam prídavných mien *banský* a *banický* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka aj I. zv. Slovníka súčasného slovenského jazyka) možno obidva názvy považovať za jazykovo správne a používať ich aj v odbornej literatúre. V rámci jedného textu odporúčame používať iba jednu podobu prídavného mena v názve, aby nevznikol dojem, že ide o dve rozličné školy.

Používanie slova *rande*. – Aké je množné číslo od slova *rande*? Ide o nesklonné slovo, teda absolvoval som viacero *rande* alebo *ránd*?

Ak je slovo nesklonné, znamená to, že vo všetkých pádoch má rovnaký tvar: *z rande, k rande, o rande, absolvoval som viacero rande*.

Skloňovanie cudzích ženských mien. – Ako sa v slovenčine skloňujú cudzie ženské mená *Bianca* a *Veronica*?

Cudzie ženské mená typu *Bianca*, *Veronica* [bianka, veronika] zaraďujeme podľa výslovnosti do vzoru *žena* (od *Biancy*, od *Veronicy* ako od *ženy*). V týchto menách je podľa cudzieho pravopisu spoluhláska *k* zapísaná písmenom *c*. Grafická podoba koreňa slova sa zachováva aj v nepriamych pádoch pri skloňovaní. Znáмым príkladom skloňovania mena takéhoto typu je *Tosca* – *boli sme na Tosce, slávna ária z Toscy*. Keďže spojenie písmen *cy* je pre slovenský pravopis neprirodzené, v prekladoch beletrie sa zvyčajne prispôsobujú mená do slovenskej podoby *Bianka*, *Veronika* (ak ide o fiktívne postavy).

Rubikova kocka. – Často sa stretávam s rozličnými použitiami názvu hlavolamu *Rubikova ocka*. Ako sa správne píše – *Rubikova kocka*, *Rubiková kocka*, *rubikova kocka* alebo *rubiková kocka*?

Privlastňovacie prídavné meno *Rubikova* je odvodené od vlastného mena *Rubik*, a preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Privlastňovacie prídavné mená utvorené od osobných podstatných mien mužského rodu sa tvoria príponami *-ov*, *-ova*, *-ovo* a skloňujú sa podľa vzoru *otcov: otcova* – *Rubikova*. Pravopisne správna podoba názvu hlavolamu je *Rubikova kocka*. Lexikalizované spojenie *Rubikova kocka* sa uvádza aj v Slovníku súčasného slovenského jazyka H – L (2011) pri hesle *kocka*.

Výslovnosť cudzích názvov značiek áut. – Ako sa majú vyslovovať cudzie názvy automobilov, napr. *Peugeot*, *Renault* či *Hyundai*?

Pri používaní cudzích názvov spoločností v slovenčine sa zväčša uplatňuje ich pôvodná výslovnosť, ale v niektorých prípadoch sa ustálila zdomácnená výslovnosť odlišná od pôvodnej výslovnosti. Pri názvoch *Peugeot* a *Renault* sa v základnom tvare používa pôvodná (francúzska) výslovnosť. Keďže pri skloňovaní sa koncová spoluhláska *-t* v slovenčine vyslovuje, napr. v *Peugeote*, z *Renaultu* [v pežote, z renoltu], vyslovuje sa často aj v nominatíve jednotného čísla [pežot, renolt].

Výslovnosť názvu značky automobilov *Hyundai* sa v slovenčine ustálene používa v podobe [hjundaj], v 6. zväzku slovenskej všeobecnej encyklopédie *Encyclopaedia Beliana* z r. 2010 sa však pri hesle *Hyundai* uvádzajú dva varianty výslovnosti [hjondä a hjundaj]. Keďže ide o juhokórejskú automobilku, začala sa pred niekoľkými rokmi v reklamách používať aj kórejská výslovnosť [hjondä], čím sa pravdepodobne rešpektovala požiadavka zadávateľa reklamy.

Rudohorie. – Ako mám písať slovo *r/Rudohorie*, ak ním myslím pohorie v Západných Karpatoch?

Ak namiesto geografického názvu *Slovenské rudohorie* použijeme jeho skrátenú podobu *Rudohorie*, píše sa ako vlastné meno s veľkým začiatočným písmenom.

Rod skratky. – Je správne *modulárna UPS* alebo *modulárny UPS*? V preklade je *UPS* mužského rodu (angl. *Uninterruptible Power Source*, teda *zdroj*), ale hovorovo sa používa *tá úpéeska*.

Pri rodovom určení skratky *UPS* (*Uninterruptible Power Supply* [Source] – neprerušteľný zdroj energie) možno vychádzať z kľúčového slova *zdroj* a používať ju ako skratku mužského rodu – *modulárny UPS*. To, že hovorový výraz tejto skratky *úpeeska* je vzhľadom na zakončenie *-ka* ženského rodu, nie je na prekážku: porov. napr. skratku bývalých Bratislavských automobilových závodov *BAZ*, ktoré sa hovorovo nazývali *bazka*.

Uhorský rok. – Čo znamená slovné spojenie *raz za uhorský rok*? Aký dlhý je ten *uhorský rok*?

Spojením *uhorský rok* sa nevyjadruje konkrétny časový interval. Tento výraz sa v súčasnosti používa iba vo frazeologizme *raz za uhorský rok*, ktorým sa hovorovo vyjadruje význam „veľmi zriedka“. Spojenie *uhorský rok* je pravdepodobne motivované skutočnosťou, že v Uhorsku sa mohli muži upísať na rok vojenčiny, ale v čase vojnového konfliktu sa ich služba u vojska predĺžila podľa potreby aj na niekoľko rokov.

Skloňovanie názvov miest. – Prečo majú názvy *Ružomberok* a *Liptovský Hrádok* odlišné prípony v genitíve, keď sú obidva rovnako zakončené na *-ok*?

Názvy *Ružomberok* a *Hrádok* sa skloňujú podľa vzoru *dub*. V genitíve jednotného čísla je pri vzore *dub* pádová prípona *-a*, napr. *most* – *mosta*, *zákon* – *zákona*, *Zvolen* – *Zvolena*; v niektorých prípadoch pádová prípona *-u*, napr. *dom* – *domu*, *kov* – *kovu*, *Poprad* – *Popradu*. Prípony *-a* a *-u* sú variantné prípony. Niektoré slová majú v genitíve jednotného čísla dvojtvary, napr. *rok* – *roka/roku*, *kaktus* – *kaktusa/kaktusu*, *bok* – *boka/boku*.

Podľa Morfológie slovenského jazyka úplne presné pravidlá o tvorení genitívu jednotného čísla podstatných mien vzoru *dub* nie je možné podať. Pri neistote treba zisťovať správny tvar v Pravidlách slovenského pravopisu alebo v Krátkom slovníku slovenského jazyka, kde sa pri každom podstatnom mene uvádza tvar genitívu jednotného čísla. Uvedené tvary sú záväzné.

Pri názve *Ružomberok* je teda správny tvar *Ružomberka* a pri názve *Liptovský Hrádok* je správny tvar *Liptovského Hrádku*.

Prídavné mená *baltický* a *baltský*. – Aký zemepisný názov sa správne spisovne používa, *Baltické* alebo *Baltské more* a prečo?

Pridavné mená *baltský* a *baltický* sú obe spisovné a uvádzajú sa v Pravidlách slovenského pravopisu. Aj pri názve vnútorného mora Atlantického oceánu medzi severnou, strednou a východnou Európou sa v minulosti používali obidva názvy – *Baltské more* i *Baltické more* a takto sa uvádzali aj v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968). Neskôr sa štandardizovala podoba *Baltské more*, ktorá sa uvádza aj v kodifikačných príručkách, sprístupnených na stránke slovník.juls.savba.sk. Pridavné meno *baltský* sa používa aj v iných spojeniach, napr. *baltské štáty*, *baltské jazyky* (v lingvistike).

Obyvateľ Rakúsko-Uhorska. – Obyvatelia Rakúsko-Uhorska boli *rakúskouhorčania*, *Rakúsko-Uhorčania* alebo *Rakúskouhorčania*?

V súvislosti s mnohonárodným štátom Rakúsko-Uhorskom sa nepoužíva a ani sa nepoužívalo obyvateľské meno Rakúskouhorčan. Odporúčame Vám používať spojenie obyvateľa Rakúsko-Uhorska.

Berlínsky múr. – S akým písmenom sa píše názov bývalého múru v Berlíne? A aký je názov Berlína a Nemecka v období socializmu, keď boli rozdelené na východnú a západnú časť?

Názov pamätného múru v Berlíne odporúčame písať s veľkým začiatočným písmenom – *Berlínsky múr*. V čase rozdelenia na východnú a západnú časť sa Berlín označoval ako *východný Berlín* a *západný Berlín*. Východná časť Nemecka sa oficiálne nazývala Nemecká demokratická republika, neoficiálne *východné Nemecko*, štát, ktorý vznikol zo západnej časti, mal oficiálny názov Nemecká spolková republika, neoficiálne *západné Nemecko*.

Názvy orgánov školy. – V slovnom spojení *školská rada*, *rada školy* a pod. sa píše slová s malým písmenom. Ako je to však, ak sa určuje aj miesto, napríklad *rada školy pri Základnej škole, Lipová 13 v Košiciach*? Alebo je to *Rada školy*?

V Pravidlách slovenského pravopisu (2013) v podkapitole 1.3.3. sa uvádza, že s veľkým začiatočným písmenom sa píše názvy najvyšších a jedinečných komisií, rád, výborov a pod. So zreteľom na to, že rada školy predstavuje dôležitý samosprávny orgán školy, v jazykovej praxi sa pri plnom názve často píše s veľkým začiatočným písmenom a z jazykového hľadiska

to nemožno odmietnuť. Je to zrejme aj vplyvom určitej tradície, keď sa názov *združenie rodičov a priateľov školy*, predchodcu rady školy, v minulosti písal pri plnom názve s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Združenie rodičov a priateľov školy pri Gymnáziu A. Sládkoviča v Krupine*.

Richelieu. – Ako skloňujeme meno *Richelieu*?

Meno známeho francúzskeho kardinála možno skloňovať dvojako; podľa vzoru *chlap: Richelieu* [rišelijö] – *Richelieua* – *Richelieuovi* – *Richelieua* – (o) *Richelieuovi* – (s) *Richelieuom* alebo podľa vzoru *kuli: Richelieuho* – *Richelieumu* – *Richelieuho* – (o) *Richelieum* – (s) *Richelieum*.

Scudzenie a odcudzenie. – Aký je rozdiel medzi slovami *scudzenie* a *odcudzenie*?

Podstatné mená *scudzenie* a *odcudzenie* majú odlišný význam. Právnický termín *scudziť* má význam „predajom alebo darovaním odovzdať do vlastníctva inej osoby“, kým sloveso *odcudziť* má významy 1. „neoprávnene si prisvojiť, ukradnúť“, 2. „urobiť (citovo) cudzím, ľahostajným“. S uvedenými významami súvisia aj významy podstatných mien *scudzenie* a *odcudzenie*. Spojením *scudzenie veci* sa označuje predaj alebo darovanie veci inej osobe, opak nadobudnutia. Spojením *odcudzenie veci* sa nazýva neoprávnené prisvojenie si cudzej veci, teda krádež.

PRIPOMÍNAME SI

7. august 2025

Životné jubileum pedagóga a jazykovedca **prof. PhDr. Juraja Hladkého, PhD.** V r. 1995 – 2000 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (slovenský jazyk a literatúra – žurnalistika). Po skončení štúdia učil na základnej škole, od r. 2000 je členom Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave (od r. 2013 vykonáva funkciu vedúceho katedry). Pracuje v oblasti onomastiky, lexikológie, výskumu sociálnych nárečí a jazykovej kultúry. Je autorom a spoluautorom viacerých monografií, najmä o hydronymii slovenských riek (povodie Nitry, Dudváhu, Malého Dunaja a Žitného ostrova), od r. 2015 je predseda Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Je členom kolektívu autorov Slovenskej onomastickej terminológie.

17. august 2025

90. výročie narodenia pedagóga a jazykovedca **prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc.** V r. 1953 – 1958 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (slovenský jazyk – maďarský jazyk). Od skončenia štúdia pôsobil ako vysokoškolský pedagóg na univerzitách v Prešove – na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej, na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a na Prešovskej univerzite. Pracoval v oblasti výskumu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, najmä tvorenia slov, a konfrontačného výskumu slovenčiny a maďarčiny. Bol autorom mnohých štúdií a publikácií, k najvýznamnejším patria monografie *Zo slovotvorného vývinu slovenčiny* (1971), *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (1993) a učebnica *Slovenská slovo tvorba (Teória, opis, cvičenia)* (2004), ktorá vyšla až po jeho smrti. Zomrel 7. augusta 2002 v Prešove.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300